

Ir. A.L.G.M. Bauwens
D.B. Baris

No. 2.13

**BEROEPSVERANDERING
DOOR ZELFSTANDIGE AGRARIERS
EN DE VERMINDERING
VAN HET AANTAL BEDRIJVEN
OP DE ZANDGRONDEN
IN HET MIDDEN EN OOSTEN
VAN NOORD-BRABANT**

L26
2.13 e

Maart 1969

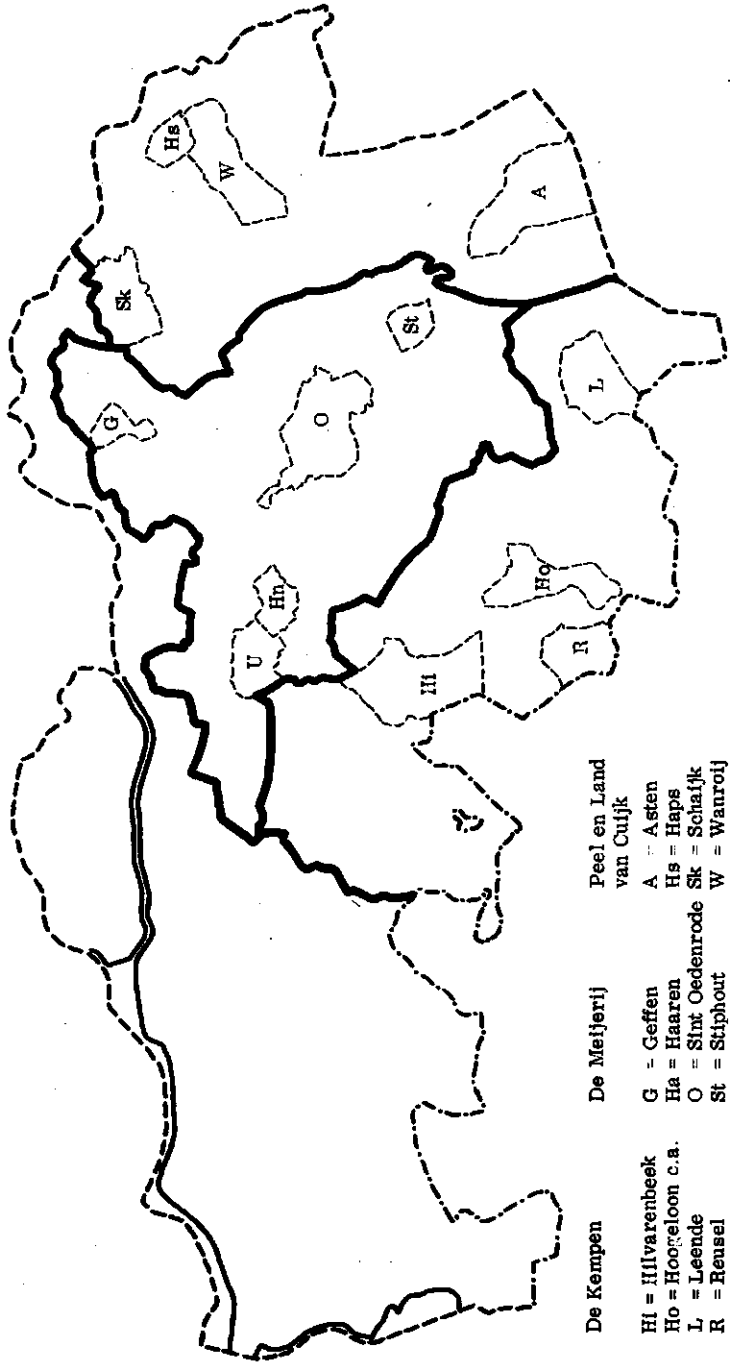
Landbouw-Economisch Instituut
Afdeling Streekonderzoek

128508

Inhoud	Blz.
WOORD VOORAF	5
INLEIDING	7
HOOFDSTUK I ONTWIKKELING VAN DE AGRARISCHE BEROEPSBEVOLKING EN VAN HET AANTAL BEDRIJVEN	10
§ 1. De mannelijke agrarische beroepsbevolking	10
§ 2. De grondgebruikers	12
§ 3. De landbouwbedrijven naar grootte	13
HOOFDSTUK II DE BEROEPSVERANDERING	15
§ 1. De omvang van de beroepsverandering	15
§ 2. De redenen van beroepsverandering	16
§ 3. De beroepen van de vroegere boeren	18
§ 4. De beroepsverandering, beroepsbe- eindiging en het grondgebruik	19
HOOFDSTUK III BEROEPSVERANDERING EN HET VER- DWIJNEN VAN BEDRIJVEN	21
§ 1. De oorzaken van de vermindering van het aantal agrarische bedrijven	21
§ 2. Bedrijfsopheffing door beroepsverandering en door beroepsbeëindiging	23
§ 3. De betekenis van het O.- en S.-fonds voor de bedrijfsopheffing in de onderzoeksperiode	25
§ 4. De oppervlakte van bij beroepsverandering en beroepsbeëindiging vrijgekomen grond	26
HOOFDSTUK IV BEROEPSVERANDERING EN BEDRIJFS- GROOTTESTRUCTUUR	28
§ 1. Mutaties per grootteklasse en de oorzaken daarvan	28
§ 2. Vergroting en verkleining van bedrijven	31
SAMENVATTING	33

	Blz.
BIJLAGEN	
1. Steekproefgemeenten	38
2. Ontwikkeling aantal bedrijven per categorie, westelijk en oostelijk Noord-Brabant	39
3a. Verandering van beroepsgroep en grootteklasse (de Meierij)	40
3b. Idem in de Peel (incl. Land van Cuyk)	41
3c. Idem in de Kempen	42
4. De beroepsverandering in de periode 1963-1966 per gebied	43
5. Bedrijfsgroottestructuur in 1963 en 1966 per gebied	44
6a. Mutaties aantal land- en tuinbouwbedrijven per grootteklasse (de Meierij)	45
6b. Idem in de Peel en Land van Cuyk	46
6c. Idem in de Kempen	47
7a. Mutaties van het aantal bedrijven per grootteklasse door oppervlaktewijziging (de Meierij)	48
7b. Idem in de Peel	49
7c. Idem in de Kempen	50
8. Bedrijfsoverdracht en mutaties in de grootteklassen per gebied	51

KEUZEGEMENTENTEN

De Kempen

De Meijerij

Peel en Land van Cuijk

- HI = Hilvarenbeek
- Ho = Hooreloon c.a.
- L = Leende
- R = Reusel

- G = Geffen
- Ha = Haaren
- O = Sint Oedenrode
- St = Stiphout
- U = Udenhout

- A = Asten
- Hs = Haps
- Sk = Schaijk
- W = Wanroij

Woord vooraf

In de ontwikkelingsfase waarin de landbouw momenteel verkeert, is vergroting van de bedrijven op de zandgronden gewenst, echter zonder dat dit gepaard gaat met een uitbreiding van de oppervlakte cultuurgrond. De bedrijfsvergroting moet dus samengaan met vermindering van het aantal bedrijven. Tot nu toe is deze vermindering vrijwel uitsluitend tot stand gekomen als gevolg van beroepsbeëindiging door bedrijfshoofden zonder opvolger. De betekenis van de beroepsverandering voor de vermindering van het aantal bedrijven neemt de laatste jaren echter toe. Informatie over dit verschijnsel kan dan ook van groot belang zijn voor het agrarische structuurbeleid.

In het persoonlijke vlak heeft de beroepsverandering voor de desbetreffende boeren en tuinders ingrijpende consequenties. Juist voor deze zelfstandigen is de overgang wel bijzonder moeilijk en is passende werkgelegenheid buiten de landbouw moeilijk te vinden. Ook vanwege deze persoonlijke aspecten is meer informatie gewenst over de beroepsverandering door agrarische zelfstandigen.

Een en ander was voor de Provinciale Raad voor de Bedrijfsontwikkeling in de Landbouw in Noord-Brabant aanleiding om het L.E.I. te verzoeken een onderzoek in te stellen naar de omvang en betekenis van de beroepsverandering door agrarische zelfstandigen in het midden en oosten van Noord-Brabant.

Het onderzoek werd verricht op de afdeling Streekonderzoek door D.B. Baris en ir. A.L.G.M. Bauwens.

De Directeur,

(Dr. A. Maris)

Den Haag, maart 1969

Inleiding

De afgelopen 20 jaar is ook in Noord-Brabant het aantal in de landbouw werkende mannen aanzienlijk gedaald, vooral door de sterke vermindering bij de op het ouderlijke bedrijf meewerkende zoons. De afnemning was relatief het sterkst onder de landarbeiders en de boerenzoons en het minst sterk onder de bedrijfshoofden. 1)

De relatief geringe achteruitgang van het aantal bedrijfshoofden werd vrijwel uitsluitend veroorzaakt door de vermindering van de toetreding tot het beroep van boer of tuinder, voortvloeiend uit de afnemning van het aantal in de landbouw werkende zoons en daarmee van het aantal opvolgers. De overgang van boeren en tuinders naar een ander hoofdberoep was tot nu toe van weinig betekenis. Dit is ook wel begrijpelijk, omdat de bedrijfshoofden vanwege zakelijke en persoonlijke belangen in sterkere mate aan hun beroep zijn gebonden dan meewerkende zoons en landarbeiders. Bovendien biedt de niet-agrarische sector weinig beroepsmogelijkheden voor de afgevoelde boeren.

Desalniettemin bestaat de indruk, dat in de afgelopen jaren het aantal bedrijfshoofden dat de uitoefening van het land- of tuinbouwbedrijf als hoofdberoep heeft gestaakt en naar een ander beroeps is overgegaan, is toegenomen. Voor een deel betreft dit bedrijfshoofden, die gebruik hebben gemaakt van de beëindigingsregeling van het Ontwikkelings- en Sneringsfonds. Daarnaast heeft echter een aantal boeren en tuinders buiten deze regeling om zijn zelfstandige positie in de agrarische bedrijfstak opgeheven en een niet-agrarisch beroep gekozen.

Deze beroepsverandering kan belangrijke consequenties met zich meebrengen, zowel voor de desbetreffende bedrijfshoofden en hun gezinnen, als voor de landbouw als bedrijfstak. De beroepsverandering betekent een moeilijke beslissing en de eruit voortvloeiende wijziging in de maatschappelijke positie en werkkring kan aanleiding geven tot ernstige aanpassingsmoeilijkheden. Voor de landbouw daarentegen betekent een beroepsverandering van bedrijfshoofden een vermindering van het aantal als hoofdberoep geëxploiteerde bedrijven en tevens een verbetering van de bedrijfsgroottestructuur, d.w.z. van de verdeling van de bedrijven over de oppervlakteklassen. Dit laatste niet alleen door de vermindering van het aantal kleine bedrijven, maar ook doordat de beroepsverandering veelal leidt tot het beschikbaar-komen van cultuurgrond waarmee de overblijvende bedrijven kunnen worden vergroot.

Meer informatie over en inzicht in het verschijnsel van de beroepsverandering door boeren en tuinders kan dus van belang zijn voor het agrarische structuurbeleid, voor de economisch-sociale en agrarisch-sociale voorlichting, alsmede voor de instellingen die zich bezighouden met de omscholing van agrariërs.

Nu heeft het verschijnsel van de beroepsverandering van boeren en

1) Het aantal werknemers in de land- en tuinbouw in het verleden en de te verwachten ontwikkeling tot 1975; L.E.I. 1968.

tuinders vele aspecten. Verschillende hiervan, zoals de oorzaken van de beroepsverandering, de wijze waarop het besluit tot beroepsverandering tot stand gekomen en gerealiseerd is, de hierbij ondervonden moeilijkheden en de aanpassing in en tevredenheid met de nieuwe positie, kunnen alleen grondig worden bestudeerd op basis van gegevens, verkregen met behulp van tijdrovende interviews onder de van beroep veranderde voormalige boeren en tuinders. Zolang echter over de omvang van de beroepsverandering van agrarische bedrijfs hoofden nog onvoldoende exacte gegevens beschikbaar zijn, lijkt het niet verantwoord om tot een diepgaand en kostbaar onderzoek over te gaan. Daarom werd de voorkeur gegeven aan een onderzoek, waarbij zonder interviews onder de afgevlode bedrijfs hoofden een aantal, meest kwantitatieve, gegevens over de beroepsverandering en ermee samenhangende verschijnselen kon worden verkregen.

Deze gegevens betreffen het aantal bedrijfs hoofden, dat naar een ander hoofdberoep is overgegaan, de leeftijd, waarop men van beroep is veranderd. Verder, zij het globaal, de oorzaken van de beroepsverandering, de huidige beroepen van de vroegere boeren en tuinders, omvang van het grondgebruik na de beroepsverandering, het aantal bedrijfsopheffingen, resulterend uit beroepsverandering, alsmede de oppervlakte van de bij deze bedrijfsopheffing en bij de bedrijfsverkleining, bij beroepsverandering en beroepsbeëindiging vrijgekomen grond.

Beroepsverandering en bedrijfsopheffing zijn niet de enige oorzaken van de veroudering van het aantal bedrijven. Bedrijfsstichting, bedrijfsplitsing en het kiezen voor het beroep boer of tuinder door grondgebruikers met een niet-agrarisch hoofdberoep doen het aantal land- of tuinbouwbedrijven toenemen. Per grootteklasse kunnen ook vergrotingen en verkleiningen aanleiding zijn voor veroudering van het aantal bedrijven. Naast de beroepsverandering en de daarmee samenhangende veranderingen van het aantal bedrijven en van de bedrijfsgrootte, die in het onderzoek centraal staan, zullen ook de andere genoemde verschijnselen die van invloed zijn op de ontwikkeling van het aantal bedrijven, aandacht krijgen.

Het onderzoek heeft betrekking op de periode 1963-1966. Het jaar 1963 werd gekozen, omdat elders gebruik kan worden gemaakt van gegevens, die ten behoeve van een soortgelijk onderzoek op de zandgronden in Nederland in een aantal Brabantse gemeenten waren verzameld.

Het rapport is als volgt ingedeeld. In het eerste hoofdstuk is een beeld gegeven van de ontwikkeling over de laatste 20 jaar van het aantal grondgebruikers in de categorieën landbouwers, tuinders, landarbeiders, niet-agrariërs.

Het tweede hoofdstuk betreft de beroepsverandering van agrarische bedrijfs hoofden.

In het derde hoofdstuk wordt de betekenis van de beroepsverandering voor de vermindering van het aantal bedrijven besproken; hierbij komen ook de andere factoren die van invloed zijn op de ontwikkeling van het aantal bedrijven aan de orde.

In het vierde hoofdstuk worden de gevolgen van de beroepsverandering voor het aantal bedrijven per grootteklasse gezien.

Het onderzoek heeft betrekking op een gebied gevormd door de landbouwgebieden het Land van Cuyk, het noordelijke en het zuidelijke Peelgebied, de Meierij, alsmede de westelijke en oostelijke Kempen. Het Land van Cuyk en de beide Peelgebieden zijn samengevoegd tot "de Peel" en de westelijke en oostelijke Kempen tot "de Kempen".

Het onderzoek werd uitgevoerd in 13 gemeenten die redelijk representatief kunnen worden geacht voor het onderzoekgebied, alsmede, zij het wellicht in mindere mate, voor de onderscheiden gebieden waarin zij zijn gelegen (bijlage 1).

De voor het onderzoek benodigde gegevens zijn, met uitzondering van de cijfers van hoofdstuk I, verkregen met medewerking van de districtsbureauhouders van de Stichting tot uitvoering van landbouwmaatregelen en van met de situatie en de verhoudingen ter plaatse goed op de hoogte zijnde personen.

HOOFDSTUK I

Ontwikkeling van de agrarische beroepsbevolking en van het aantal bedrijven

Ten einde aan de rapportering over de beroepsverandering en de betekenis ervan voor de vermindering van het aantal bedrijven enige achtergrondinformatie te verschaffen volgt hier een hoofdstuk over de ontwikkeling sinds 1967 van het aantal mannelijke agrarische beroeps personen voor zover zij hun hoofdberoep in de land- of tuinbouw hebben, en van het aantal bedrijven. Tevens wordt voor de landbouwbedrijven voor 1959 en 1965 een verdeling in grootteklassen gegeven.

In afwijking van de overige hoofdstukken zijn in dit hoofdstuk ook cijfers over de westelijke zandgronden van Noord-Brabant opgenomen.

§ 1. De mannelijke agrarische beroepsbevolking

Uit tabel 1 blijkt dat het aantal in de land- en tuinbouw werkende mannen op de zandgronden in de periode 1947-1965 met ruim 28 000, d.i. 44%, is afgenomen.

Tabel 1. Ontwikkeling agrarische beroepsbevolking op de Brabantse zandgronden 1947-1965

	1947		1955		1959		1965	
	abs.	index 1947= 100	abs.	index	abs.	index	abs.	index
Bedrijfshfdn.	32 187	100	30 171	94	28 004	87	24 515	76
Zoons	22 677	100	16 320	72	10 310	45	9 025	40
Ov. arb.kr.	9 012	100	4 526	50	3 080	34	1 961	22
Totaal	63 876	100	51 017	80	41 394	65	35 501	56

Bron: C.B.S.-L.E.I.

Het geringst was de daling van het aantal bedrijfshoofden, nl. 24%. Daarna komt de groep meewerkende zoons die met 60% verminderde, terwijl de groep overige arbeidskrachten met 78% is afgenomen.

Er is ook verschil in het tempo van afnemings tussen de verschillende categorieën (tabel 2).

De daling van het aantal zoons is na 1960 duidelijk zwakker dan voor die tijd. De categorie overige arbeidskrachten vermindert na 1955 relatief in een lager tempo dan voor die tijd. De groep bedrijfshoofden neemt na 1960 sterker af dan daarvoor.

Tabel 2. Vermindering van het aantal 1) mannelijke agrarische beroeps-
personen op de Brabantse zandgronden

Periode	Bedrijfs- hoofden	Zoons	Ov. arbeids- krachten	Totaal
1947-1956	2 000	6 400	4 500	12 900
1956-1960	2 200	6 000	1 400	9 600
1960-1965	3 500	1 300	1 100	5 900
1947-1965	7 700	13 700	7 000	28 400

Bron: C.B.S.-L.E.I.

1) Afgerond.

In de periode 1947-1956 was de omvang van de vermindering bij de bedrijfshoofden het kleinst en die bij de zoons het grootst. In de periode 1956-1960 is de daling bij de zoons eveneens het grootst en die bij de overige arbeidskrachten het kleinst. Na 1960 was bij de bedrijfshoofden de afneming het grootst.

Uit tabel 3 blijkt dat in 1947 50% van de mannelijke agrarische be-
roepsbevolking uit bedrijfshoofden bestond, 36% uit op het bedrijf mee-
werkende zoons en 14% uit overige arbeidskrachten.

Tabel 3. Samenstelling agrarische beroepsbevolking

	1947		1955		1959		1965	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Bedrijfshfdn.	32 187	50	30 171	59	28 004	68	24 515	69
Zoons	22 677	36	16 320	32	10 310	25	9 025	25
Ov. arb.kr.	9 012	14	4 526	9	3 080	7	1 961	6
Totaal	63 876	100	51 017	100	41 394	100	35 501	100

Bron: C.B.S.-L.E.I.

Doordat in de periode 1947-1965 het aantal zoons en overige arbeids-
krachten sterker is afgenomen dan het aantal bedrijfshoofden, is in 1965
het aandeel van de bedrijfshoofden in de agrarische beroepsbevolking
gestegen tot 69%, terwijl dat van de zoons en van de overige arbeids-
krachten tot respectievelijk 25% en 6% is gedaald. Het blijkt dus dat de

groep overige arbeidskrachten op de zandgronden een kleine groep is geworden.

§ 2. De grondgebruikers

De gegevens van de vorige paragrafen hadden betrekking op de agrarische beroepsbevolking. In deze paragraaf wordt de ontwikkeling van het aantal grondgebruikers nagegaan waarbij onderscheid is gemaakt tussen landbouwers, tuinders, landarbeiders en niet-agrariërs.¹⁾

Tabel 4. Ontwikkeling van het aantal grondgebruikers op de Brabantse zandgronden

	1947		1955		1959		1965	
	abs.	in- dex 1)	abs.	in- dex 1)	abs.	in- dex 1)	abs.	in- dex 1)
Landbouwers								
≥ 1 ha	29 102	100	26 943	93	24 848	86	21 475	74
Tuinders								
≥ 0,01 ha	3 085	100	3 228	105	3 156	96	3 040	99
Landarbeiders								
≥ 1 ha	364	100	270	74	218	71	155	43
Niet-agrariërs								
≥ 1 ha	1 832	100	2 780	152	4 075	130	5 317	290
Totaal ≥ 1 ha	34 383	100	23 221	97	32 297	93	29 987	87

Bron: C.B.S.

1) Index 1947 = 100.

Uit tabel 4 blijkt dat in de periode 1947-1965 de groep landbouwers met 26% is gedaald, terwijl het aantal tuinders in die periode slechts met 1% is verminderd. Het aantal landarbeiders met 1 of meer ha grond nam af met 57%. Het aantal niet-agrariërs met 1 of meer ha cultuurgrond is daarentegen sinds 1947 bijna verdrievoudigd. Mogelijk komt deze toeneming voor een deel van de zijde van afgevoelde landbouwers en boerenzoons die grondgebruiker bleven of werden.

Tussen het westelijke en oostelijke Noordbrabantse zandgebied is er in de periode 1959-1965 verschil in ontwikkeling per categorie van bedrijven (bijlage 2).

Het meest opmerkelijke verschil is dat in het westelijke zandgebied

1) Bestaande uit de landbouwgebieden Land van Breda, noord-westelijke zandgronden en Land van Bergen-op-Zoom.

het aantal tuinbouwbedrijven afnam en in het oostelijke zandgebied is toegenomen. Tabel 5 geeft voor 1965 voor het oostelijke en het westelijke zandgebied en voor de Noordbrabantse zandgronden een verdeling van genoemde categorieën bedrijven in procenten.

Tabel 5. Categorieën grondgebruikers in procenten op de Brabantse zandgronden (1965)

		Westelijk zandgebied	Oostelijk zandgebied	Totaal
Landbouwers	≥ 1 ha	66	74	72
Tuinders	≥ 0,01 "	19	6	10
Landarbeiders	≥ 1,00 "	1	1	1
Niet-agrariërs	≥ 1,00 "	14	19	17
Totaal		100	100	100

Bron: C.B.S.

Van alle grondgebruikers is meer dan 70% landbouwer en 10% is tuinder. In het westelijke zandgebied is ca. 20% van de grondgebruikers tuinder.

§ 3. De landbouwbedrijven naar grootte

Omdat veel landbouwbedrijven te klein zijn om er een redelijk inkomen op te verdienen, is de ontwikkeling van de bedrijfsoppervlakte van belang. Tabel 6 geeft voor de zandgebieden in Noord-Brabant voor 1959-1965 een verdeling van de bedrijven over de oppervlakteklassen, alsmede per oppervlakteklasse de ontwikkeling van het aantal bedrijven in de periode 1959-1965. (Tabel 6 zie blz. 14)

In de periode 1959-1965 is het aandeel van de bedrijven beneden 10 ha kleiner geworden en dat van de bedrijven van 10 ha en meer groter. Toch was in 1965 nog ongeveer de helft van de landbouwbedrijven kleiner dan 10 ha, en slechts 7% groter dan 20 ha.

Uit tabel 6 blijkt tevens dat het aantal landbouwbedrijven in 6 jaar tijds met 14% is afgenomen, dus gemiddeld ruim 2% per jaar. Het aantal bedrijven beneden 10 ha verminderde met 27%; de aantallen bedrijven in de grootteklassen boven 10 ha namen toe met 5 à 10%.

In het oostelijke zandgebied van Noord-Brabant was de afnemng van het aantal bedrijven sterker dan in het westelijke zandgebied, wat vooral veroorzaakt is door de sterkere vermindering van het aantal bedrijven beneden 10 ha in het oostelijke zandgebied. In het oostelijke zandgebied nam het aantal bedrijven boven 10 ha belangrijk toe, terwijl in het westelijke zandgebied het aantal bedrijven boven 10 ha weinig of niet toenam.

14 Tabel 6. Het aantal landbouwbedrijven ≥ 1 ha 1) naar oppervlakteklassen op de Brabantse zandgronden in 1959 en 1965

	Westelijk Noord-Brabant			Oostelijk Noord-Brabant			Totaal											
	1959			1965			1959			1965								
	abs.	%	in-dex 2)	abs.	%	in-dex 2)	abs.	%	in-dex 2)	abs.	%	in-dex 2)						
< 10 ha	3139	50	100	2559	45	82	12281	66	100	8710	55	71	15420	62	100	11269	52	73
10- < 15 ha	1611	26	100	1659	29	103	4471	24	100	4945	31	111	6082	25	100	6604	31	109
15- < 20 ha	847	14	100	822	15	97	1242	7	100	1365	9	110	2089	8	100	2187	10	105
20- < 30 ha	486	8	100	469	8	97	445	2	100	594	4	133	931	4	100	1063	5	114
≥ 30 ha	147	2	100	156	3	106	179	1	100	196	1	109	326	1	100	352	2	108
Totaal	6230	100	100	5665	100	91	18618	100	100	15810	100	85	24948	100	100	21475	100	86

Bron: C.B.S.

1) Hoofdberoep landbouwer.

2) 1959 = 100.

HOOFDSTUK II

De beroepsverandering

In de periode 1963 tot 1966 verminderde het aantal bedrijfshoofden in de categorie bedrijfshoofden met als hoofdberoep de exploitatie van een land- of tuinbouwbedrijf (de A- en B-grondgebruikers) met 9%. Deze vermindering was de resultante van het verdwijnen van bedrijfshoofden (18%) en van het toetreden van nieuwe bedrijfshoofden tot deze categorie (9% van het aantal in 1963). Op deze toetreding wordt in dit rapport niet ingegaan. Onder de redenen voor het verdwijnen van bedrijfshoofden interesseert ons in eerste instantie vooral de beroepsverandering.

Deze in dit hoofdstuk aan de orde gestelde beroepsverandering betreft de overgang naar een ander beroep van boeren en tuinders, personen wier hoofdberoep voorheen bestond uit het exploiteren van een land- of tuinbouwbedrijf. 1) In § 1 wordt een overzicht gegeven van het percentage zelfstandige agrariërs, dat in de periode 1963-1966 van beroep is veranderd. Dit aantal wordt vergeleken met het aantal boeren dat de beroepsuitoefening geheel heeft beëindigd. Deze beroepsbeëindiging heeft voornamelijk plaats in het kader van de generatiewisseling. In § 2 wordt vervolgens een indruk gegeven van de redenen van beroepsverandering en in § 3 van de huidige beroepen van de vroegere boeren. In § 4 wordt nagegaan in hoeverre de desbetreffende bedrijfshoofden via de beroepsverandering nog grondgebruiker zijn gebleven, en hoe groot hun bedrijven waren in 1963 en in 1966.

§ 1. De omvang van de beroepsverandering

Uit tabel 7 blijkt, dat in de periode 1963-1966 4% van de in 1963 aanwezige bedrijfshoofden van hoofdberoep is veranderd. Van de bedrijfshoofden met een bedrijf kleiner dan 10 ha veranderde 6% van hoofdberoep; bij de boeren met een bedrijf groter dan 10 ha was dit 2%.

Op de bedrijven beneden 7 ha komt de beroepsverandering relatief frequenter voor dan op de bedrijven van 7-10 ha.

Bij de bedrijfshoofden jonger dan 55 jaar veranderde 5% en bij die boven 55 jaar 2% van hoofdberoep.

Er is tussen de onderscheiden gebieden verschil in de mate van beroepsverandering. Uit bijlage 4 blijkt dat respectievelijk in de Meierij, in de Peel en in de Kempen 5%, 3% en 4% van de in 1963 aanwezige bedrijfshoofden in 1966 van beroep zijn veranderd.

1) In het navolgende wordt alleen gesproken van boer en landbouwer en landbouwbedrijf.

Tabel 7. De beroepsverandering en beroepsbeëindiging door agrarische zelfstandigen in de periode 1963-1966 (in zandgebieden in Midden- en Oost-Brabant)

A- en B- bedrijven	Verminder- ing aantal bedrijfs- hoofden	Aant.ver- dweden bedrijfs- hoofden	Aant.v.be- roep ver- anderde bedr.hfd.	Aant.be- roepsbe- eindigin- gen	Aant. toege- treden nieu- we bedr. hoofden
in % van het aantal bedrijfshoofden in 1963					
< 10 ha	- 21	21	6	15	
10-20 ha	+ 5	15	2	13	+ 20
≥ 20 ha	+ 14	14	1	13	+ 28
Totaal	- 9	18	4	14	+ 9
< 55 jr.	- 3	8	5	3	+ 14
≥ 55 jr.	- 30	43	2	41	+ 1
De Meierij	- 10	20	5	15	+ 10
De Peel	- 9	16	3	13	+ 7
De Kempen	- 8	19	4	15	+ 11

Het verdwijnen van bedrijfshoofden is niet alleen een gevolg van beroepsverandering, maar ook van beroepsbeëindiging. Beroepsbeëindiging en beroepsverandering hebben er in de oostelijke zandgebieden van Noord-Brabant toe geleid dat 18% van de in 1963 aanwezige boeren in 1966 niet meer als zelfstandig agrariër aanwezig was.

In de Peel is het percentage verdwenen boeren het laagst, nl. 16%. Verder zijn er relatief meer boeren verdwenen op de kleinere bedrijven dan op de grotere en wat de leeftijd betreft in de hogere leeftijdsklassen. Dit laatste wordt uiteraard veroorzaakt door het hoge percentage beroepsbeëindigingen in de hogere leeftijdsklassen.

Aangenomen dat de in de onderzoeksgemeenten gevonden cijfers ook in de andere gemeenten van het gebied gevonden zouden zijn, kan door omrekening een globale indruk van het totaalaantal beroepsveranderingen in het gehele gebied worden verkregen. Uit deze omrekening blijkt, dat in totaal op zandgronden in het midden en oosten van Noord-Brabant van 1963 tot 1966 ongeveer 700 bedrijfshoofden van hoofdberoep veranderden; in de Meierij ca. 320, in de Peel ca. 190 en in de Kempen eveneens ca. 190.

§ 2. De redenen van beroepsverandering

De vraag naar de redenen van beroepsverandering kan uiteraard het best worden beantwoord door de voormalige bedrijfshoofden zelf. Een enquête onder de vroegere boeren was in het kader van de beperkte opzet van het onderzoek echter niet uitvoerbaar. Daarom is volstaan met aan personen, die goed met de situatie ter plaatse op de hoogte zijn, te vragen, wat de reden van beroepsverandering zou kunnen zijn geweest. Het zal duidelijk zijn, dat de aldus verkregen informatie minder betrouwbaar en gedetailleerd is dan de informatie, die bij de van beroep

veranderde personen zelf verkregen zou zijn. Voor het verschaffen van een globale indruk zijn de aldus verkregen inlichtingen echter wel bruikbaar.

Tabel 8 geeft de frequentie van de diverse redenen van beroepsverandering die door milieukenners zijn opgegeven.

Tabel 8. Frequentie van de redenen van beroepsverandering (in procenten) 1)

Redenen	Aantal redenen 1)			Percentage redenen		
	< 45 jr.	≥ 45 jr.	tot.	< 45 jr.	≥ 45 jr.	tot.
Boeren voldoet niet	4	3	7	8	7	7
Geen 100% boer	1	4	11	14	9	12
Gezondheidsredenen	3	4	1	6	9	7
Vrouw voelde niet voor boeren, was gehandicapt	1	-	1	2	-	1
Geen opvolger	-	7	7	-	15	7
Verbetering positie (financieel, werktijden)	8	10	18	18	21	20
Financiële moeilijkheden	11	1	12	23	2	14
Slechte bedr. resultaten	4	3	7	8	7	7
Slechte bedrijfsomstandigheden	3	4	7	6	9	7
Gedwongen pachtbeëindiging	4	1	5	8	2	5
Overige redenen	3	4	7	6	8	7
Totaalaantal redenen	49	46	95	100	100	100
Totaalaantal beroepsveranderaars	42	39	81	.	.	.
Gemiddeld aantal bekende redenen per beroepsveranderaar	11	11	11	-	.	-

1) Deze gegevens zijn afkomstig uit de gemeenten: St.-Oedenrode, Geffen, Haps, Asten, Schayk, Wanroy, Hoogeloon, Reusel.

Er zijn 89 redenen genoemd 1) voor 81 gevallen van beroepsverandering. Financiële omstandigheden spelen een belangrijke rol bij de beroepsverandering. Ook persoonlijke omstandigheden zijn van betekenis. Waarschijnlijk hangen beide voor een belangrijk deel samen. Verder wordt ten aanzien van de bedrijfshoofden boven 45 jaar ook het niet-aanwezig-zijn van een opvolger als reden voor beroepsverandering genoemd. Daar in 16 van de 39 gevallen van beroepsverandering boven 45 jaar het

1) In 6 gevallen kon geen reden worden opgegeven.

bedrijf is opgeheven, speelt vermoedelijk het niet-aanwezig-zijn van een opvolger een grotere rol bij de beroepsverandering dan uit de opgegeven redenen blijkt. Hoe groot de betekenis van deze factor is geweest is echter niet vast te stellen. Uit het onderzoek bleek, dat op de bedrijven van degenen, die in 1963 en in 1966 boer waren, in 1966 2 opvolgers per 10 bedrijven aanwezig waren en op de bedrijven van boeren die van beroep veranderd waren, 0,4 per 10 bedrijven. Financiële moeilijkheden spelen bij de bedrijfshoofden beneden 45 jaar een duidelijk grotere rol dan bij de oudere bedrijfshoofden. De beroepsverandering kan samenhangen met de bedrijfsbeëindigingsregeling van het Ontwikkelings- en Saneringsfonds. In de onderzoeksperiode zijn in de keuzegemeenten 45 aanvragen ingewilligd. Slechts van 8 van deze 45 gevallen is het desbetreffende bedrijfshoofd naar een ander beroep overgegaan; in 37 gevallen hebben zij de beroepsuitoefening geheel gestaakt. Het totaal aantal beroepsveranderingen in de keuzegemeenten van de oostelijke zandgebieden van Noord-Brabant bedroeg 111, hiervan ging dus 7% gepaard met een opheffing van het bedrijf via de saneringsregeling.

§ 3. De beroepen van de vroegere boeren

Voor een goed begrip van het verschijnsel van beroepsverandering voor agrarische bedrijfshoofden dient men ook te beschikken over informatie inzake hun huidige beroep. Tabel 9 1) geeft de verdeling naar huidig beroep van de bedrijfshoofden, die in de periode 1963 tot 1966 het exploiteren van een landbouwbedrijf als hoofdberoep hebben beëindigd.

Tabel 9. Verdeling van het aantal voormalige boeren naar nieuw hoofdberoep

	Aantal beroeps- verande- ringen	Aantal beroepen					onbekend
		agra- risch loon- dienst	fabr.- arbei- der	ov. arbei- ders	zelf- stan- dig	overi- ge be- roepen	
< 40 jr.	46	2	9	22	3	6	4
40-49 "	39	-	9	17	6	4	3
50-59 "	23	1	7	8	3	2	2
≥ 60 "	3	-	1	.	2	.	.
Totaal	111	3	26	47	14 x)	12	9
Meierij	44	2	10	13	6	6	7
Peel en L.							
v. Cuyk	37	1	9	20	3	4	-
Kempen	30	-	7	14	5	2	2

x) Waaronder zelfstandige loonwerkers.

1) In deze tabel is een verdeling naar grootteklasse achterwege gebleven vanwege het betrekkelijk kleine aantal beroepsveranderingen bij de bedrijfshoofden met een bedrijf van 10 ha of groter.

Uit een oogpunt van vakbekwaamheid lijkt de overgang naar loondienst in de landbouw de meest aangewezen weg. Op de oostelijke zandgronden van Noord-Brabant heeft minder dan 3% van de voormalige bedrijfshoofden deze weg gevolgd. Een dergelijke positie in de agrarische sector is echter over het algemeen in sociaal opzicht voor vroegere bedrijfshoofden niet erg aantrekkelijk. Enkele ex-boeren zijn loonwerker geworden. De meeste bedrijfshoofden die het zelfstandige agrarische hoofdberoep hebben opgegeven hebben de landbouw verlaten. Van de voormalige bedrijfshoofden is 23% in de fabriek terechtgekomen, 42% in overige arbeidersberoepen (bouwvakarbeider, grondwerker, gemeentearbeider, bos- of veenarbeider, arbeider bij een waterschap e.d.) en 13% in een zelfstandig beroep. De beroepsverandering heeft dus in de meeste gevallen het verlies van zelfstandigheid tot gevolg gehad. Van de van beroep veranderde boeren had 18% het nieuwe hoofdberoep reeds als nevenberoep uitgeoefend.

De vermelde beroepen zeggen weinig over de inhoud van het beroep. Aangenomen mag worden dat veel voormalige boeren in beroepen voor ongeschoolden zijn terechtgekomen. Het is niet onwaarschijnlijk dat in een aantal gevallen de beroepsverandering, hoewel economisch meestal wel een verbetering, in sociaal opzicht een achteruitgang inhield. In hoeverre dit het geval is, hangt mede af van de sociale positie van de afgevloede boeren in de agrarische samenleving.

§ 4. De beroepsverandering, beroepsbeëindiging en het grondgebruik

De boeren, die van hoofdberoep veranderen kunnen grondgebruiker blijven of hun grondgebruik geheel afstoten. In deze paragraaf wordt ingegaan op de vraag, hoeveel vroegere boeren grondgebruikers zijn gebleven en hoeveel grond zij nog in gebruik hebben. Hierbij zijn alleen diegenen als grondgebruiker beschouwd, die één of meer ha in gebruik hebben. Om misverstand te voorkomen zij hier opgemerkt, dat het al dan niet grondgebruiker blijven van de van hoofdberoep veranderde vroegere boeren op zich niets zegt over het voortbestaan van hun bedrijven. Zij kunnen immers na de opheffing van hun bedrijf andere grond kopen of pachten. Anderzijds kan het vroegere bedrijf van afgevloede bedrijfshoofden zonder grondgebruik door een ander zijn overgenomen.

Uit tabel 10 blijkt dat 63% van de boeren die in de periode 1963-1966 een ander hoofdberoep kozen, medio 1966 1 ha cultuurgrond of meer in gebruik had. Voor ruim een derde van de boeren, die van beroep veranderden, betekende de beroepsverandering direct of al vrij gauw tevens het geheel of vrijwel geheel afstoten van de grond. Het aanhouden van grond na beroepsverandering komt relatief het minst voor bij ex-boeren in de Peel. (Tabel 10 zie blz. 20)

Uit tabel 10 blijkt voorts dat er een belangrijk verschil bestaat in het aanhouden van grond bij beroepsverandering en -beëindiging. Van degenen die van beroep veranderden had ruim 60% in 1966 nog grond (> 1 ha) in gebruik, van degenen die hun beroep beëindigden minder dan een kwart.

Tabel 10. Beroepsverandering, beroepsbeëindiging en grondgebruik

	Percentage van boeren met grondgebruik na	
	<u>beroepsverandering</u> in % van het aantal beroepsveranderingen	<u>beroepsbeëindiging</u> in % van het aantal beroepsbeëindigingen
< 10 ha	62	25
10-20 "	70	19
≥ 20 "	63	25
Totaal	63	23
< 55 jr.	63	11
≥ 55 "	64	26
De Meierij	67	24
De Peel + Land van Cuyk	51	22
De Kempen	72	22

Bij vergelijking van het grondgebruik na beroepsverandering met dat na beroepsbeëindiging, moet rekening worden gehouden met de omstandigheid, dat beroepsbeëindiging het gevolg kan zijn van overlijden of ernstige invaliditeit of van gebruikmaking van de beëindigingsregeling van het Ontwikkelings- en Saneringsfonds, waarbij grondgebruik niet meer is toegestaan.

De in het voorgaande vermelde cijfers geven slechts een onvolledige indruk van het grondgebruik na beroepsverandering van landbouwers en tuinders. Zij verschaffen immers geen informatie over de omvang van het grondgebruik door de desbetreffende grondgebruikers in 1963 en 1966.

De boeren, die van beroep veranderden en grondgebruiker bleven 1) hadden in 1963 gemiddeld 7,6 ha in gebruik en in 1966 5,9 ha.

Het handhaven van het grondgebruik door van beroep veranderde voormalige boeren heeft ook invloed op het aantal grondgebruikers met een niet-agrarisch hoofdberoep. Het aantal niet-agrariërs met meer dan 1 ha cultuurgrond bedroeg in 1966 in de onderzoekgemeenten 445. Hieronder bevonden zich ongeveer 70 grondgebruikers, die in 1963 het beroep van boer als hoofdberoep uitoefenden; dit is 16% van het aantal niet-agrarische grondgebruikers.

1) D.w.z. in 1966 1 ha of meer cultuurgrond in gebruik hadden.

HOOFDSTUK III

Beroepsverandering en het verdwijnen van bedrijven

In de periode 1963-1966 heeft een niet onbelangrijk aantal bedrijfs-
hoofden hun beroep beëindigd of een ander hoofdberoep gekozen. Deze
verschijnselen zijn uiteraard van invloed op de ontwikkeling van het aan-
tal bedrijven. In dit hoofdstuk zal derhalve worden ingegaan op de ver-
mindering van het aantal bedrijven en op de oorzaken hiervan. Hierbij
zal in het bijzonder aandacht worden besteed aan de beroepsverandering.

In § 1 wordt een overzicht gegeven van de betekenis van de belangrijk-
ste oorzaken van de vermindering van het aantal bedrijven. In de volgen-
de paragrafen wordt achtereenvolgens nader ingegaan op de bedrijfsop-
heffing, op de betekenis van de beëindigingsregelingen van het O.- en S.-
fonds voor de bedrijfsopheffing en op de door beroepsverandering be-
schikbaar gekomen oppervlakte cultuurgrond.

Er wordt onderscheid gemaakt tussen A-, B-, C- en D-bedrijven, die als
volgt kunnen worden gedefinieerd. A- en ook B-bedrijven zijn bedrijven
van grondgebruikers met als hoofdberoep de exploitatie van een land- of
tuinbouwbedrijf. Bij de A-bedrijven heeft het bedrijfshoofd geen en bij
de B-bedrijven wel een nevenberoep. C-bedrijven zijn bedrijven van
grondgebruikers met een ander hoofdberoep dan boer of tuinder. D-be-
drijven zijn bedrijven van rustende grondgebruikers, meestal rustende
boeren. 1)

§ 1. De oorzaken van de vermindering van het aantal agrarische bedrijven

Het aantal bedrijven waar de land- of tuinbouw als hoofdberoep werd
uitgeoefend - dus de A- en B-bedrijven - daalde in de periode 1963-1966
met 8,9%. Deze vermindering was het gevolg van het feit dat - door be-
drijfsopheffing, overgang naar de categorie C- of D-bedrijven - meer
bedrijven zijn verdwenen (12,3% van het aantal in 1963) dan er nieuwe
zijn bijgekomen (3,4% van het aantal in 1963). Dit laatste kan het gevolg
zijn van stichting of splitsing van bedrijven, maar ook van de overgang
vanuit C- en D-bedrijven naar de categorie A- of B-bedrijven.
(Tabel 11 zie blz. 22).

De bedrijfsopheffing is de belangrijkste oorzaak voor het verdwijnen
van A- en B-bedrijven (5,2%). De overgang naar de categorieën C- en D-
bedrijven te zamen is van meer betekenis voor het verdwijnen van be-
drijven dan de bedrijfsopheffing. In de Peel evenwel is het omgekeerde

1) De indeling in A-, B-, C- en D-grondgebruikers berust op dezelfde
criteria.

Tabel 11. De oorzaken van de vermindering in de periode 1963-1966 van het aantal bedrijven (A en B) op de zandgronden

	Oostelijke zandgebieden van N.-Brabant			
	de Meierij	de Peel	de Kempen	totaal
Verdwenen bedrijven 1) door:				
- opheffing	- 5,5	- 5,4	- 4,5	- 5,2
- overgang naar C-bedrijven	- 3,5	- 2,1	- 3,0	- 2,8
- overgang naar D-bedrijven	- 3,5	- 2,5	- 2,8	- 2,9
- overige redenen + onbekend	- 0,3	- 2,4	- 1,4	- 1,4
Totaal verdwenen	- 12,8	- 12,4	- 11,7	- 12,3
Nieuwe bedrijven 1) door:				
- stichting en splitsing	+ 1,8	+ 2,3	+ 2,8	+ 2,2
- overgang vanuit C- en D-bedrijven	+ 1,2	+ 0,7	+ 0,7	+ 0,9
- overige redenen + onbekend	+ 0,2	+ 0,2	+ 0,6	+ 0,3
Totaal nieuwe bedrijven	+ 3,2	+ 3,2	+ 4,1	+ 3,4
Vermindering 1)	- 9,6	- 9,2	- 7,6	- 8,9

1) In % aantal bedrijven in 1963.

het geval. De vermindering van het aantal bedrijven is het kleinst in de Kempen. In dat gebied is het percentage verdwenen bedrijven het kleinst en het percentage nieuwe bedrijven het hoogst.

In hoeverre beroepsverandering tot het opheffen van bedrijven heeft geleid, blijkt uit tabel 12 (zie blz. 23).

Door opheffing als gevolg van beroepsverandering verdween 1,5% van het aantal bedrijven in 1963. De meeste opheffingen hadden echter plaats in het kader van de beroepsbeëindiging (3,7%).

De meeste bedrijven die verdwenen naar de categorie C zijn bedrijven van boeren die van beroep zijn veranderd, maar hun bedrijf hebben aangehouden (2,5%). Een klein aantal bedrijven zijn in de categorie C-bedrijven terechtgekomen omdat zij zijn overgedragen aan grondgebruikers die het bedrijf als nevenberoep exploiteren. Hoeveel van deze overdrachten een gevolg zijn van beroepsverandering van het voormalige bedrijfshoofd, is niet bekend.

Het is derhalve niet mogelijk exact vast te stellen hoeveel A- en B-bedrijven door beroepsverandering van het bedrijfshoofd zijn verdwenen. Naar schatting bedraagt dit aantal 4,2% van het aantal bedrijven in 1963. Het aantal nieuw ontstane bedrijven bedroeg 3,3% van het aantal bedrijven in 1963. Het effect van de beroepsverandering is dus voor een belangrijk deel tenietgedaan door het ontstaan van nieuwe bedrijven.

Ook het percentage door beroepsbeëindiging verdwenen bedrijven kan niet exact worden vastgesteld: 3,7% van de bedrijven is opgeheven door beroepsbeëindiging, 2,5% is in de categorie D-bedrijven terechtgekomen

Tabel 12. De invloed van de beroepsverandering en beroepsbeëindiging op het verdwijnen van bedrijven (A + B)

	Oostelijke zandgebieden van N.-Brabant de Meierij de Peel de Kempen totaal			
Door beroepsverandering 1)				
- opheffing	1,7	1,4	1,4	1,5
- overgang naar C-bedrijven (zelfde bedrijfshoofd)	3,1	1,7	2,8	2,5
	4,8	3,1	4,2	4,0
Door beroepsbeëindiging 1)				
- opheffing	3,8	4,0	3,1	3,7
- overgang naar D-bedrijven (zelfde bedrijfshoofd)	3,1	2,0	2,6	2,5
	6,9	6,0	5,7	6,2
Overgang naar C- of D- bedrijven door overdracht	0,8	0,9	0,4	0,7
Door beroepsverandering verdwenen bedr. (schatting) 1)	5,0	3,4	4,3	4,2
Door beroepsbeëindiging ver- dwenen bedr. (schatting) 1)	7,5	6,6	6,0	6,7

1) In % van aantal bedrijven in 1963.

doordat het bedrijfshoofd zijn beroep beëindigde maar zijn bedrijf aanhield. Hoeveel gevallen van overdracht van het bedrijf aan een rustende grondgebruiker het gevolg waren van beroepsverandering door het vroegere bedrijfshoofd is niet bekend. Van betekenis zal dit aantal echter niet zijn. Het aantal door beroepsbeëindiging verdwenen bedrijven kan derhalve veilig worden geschat op 6,7%.

Beroepsbeëindiging is dus nog altijd van meer betekenis voor het verdwijnen van bedrijven dan beroepsverandering. Het aantal door beroepsverandering verdwenen bedrijven bedroeg op de oostelijke zandgronden van Noord-Brabant ongeveer een derde van het totaal aantal verdwenen bedrijven. In de Peel lag dit percentage met 27% het laagst.

§ 2. Bedrijfsopheffing door beroepsverandering en door beroepsbeëindiging

In de vorige paragraaf bleek, dat de bedrijfsopheffing de belangrijkste oorzaak was voor het verdwijnen van bedrijven en daarmee van de vermindering van het aantal bedrijven. Daarom worden in deze paragraaf nog een aantal gegevens verschaft over de bedrijfsopheffing, in het bijzonder over de samenhang van de bedrijfsopheffing met respectievelijk de beroepsverandering en de beroepsbeëindiging. Tabel 13 geeft een

overzicht van het percentage opgeheven bedrijven en van de samenhang tussen bedrijfsopheffing en beroepsverandering.

Tabel 13. Bedrijfsopheffing door beroepsverandering

	Opgeheven bedrijven	Door beroepsverandering opgehe-	
	in % van aantal in 1963	ven bedrijven in % v. h. aantal bedrijven in 1963	bedrijfsopheffingen
< 10 ha	7	2	29
10-20 ha	3	1	33
≥ 20 ha	2	-	-
Totaal	5	2	29
< 55 jr.	3	2	56
≥ 55 jr.	10	1	6
De Meierij	5	2	30
De Peel	6	2	28
De Kempen	4	1	30

Op de zandgronden in het midden en oosten van Noord-Brabant was medio 1966 5% van het aantal in mei 1963 aanwezige bedrijven opgeheven. Op de bedrijven kleiner dan 10 ha bedroeg dit percentage 7%, op de bedrijven van 10-20 ha 3% en op de bedrijven boven 20 ha 2%. Van de kleinere bedrijven is het percentage opgeheven bedrijven dus aanzienlijk hoger dan van de middelgrote en grote bedrijven. Ook naar leeftijd van het bedrijfshoofd blijkt er verschil in de mate waarin bedrijven worden opgeheven. Van de bedrijven van bedrijfshoofden beneden 55 jaar is 3% opgeheven, van de bedrijven van bedrijfshoofden boven 55 jaar 10%. Er worden dus aanzienlijk meer bedrijven van oudere bedrijfshoofden opgeheven dan van jongere. Dit hangt samen met de omstandigheid dat meer boeren hun beroep beëindigen dan er van beroep veranderen.

Ook tussen de gebieden zijn er - zij het geen opmerkelijke - verschillen. In de Peel is het percentage opgeheven bedrijven met 6% het hoogst.

Door beroepsverandering is 2% van de bedrijven opgeheven. Daar in totaal 5% van de bedrijven is opgeheven, is dus het merendeel opgeheven in het kader van de beroepsbeëindiging.

Bedrijfsopheffing door beroepsverandering kwam bij kleinere bedrijven meer voor dan bij de grotere. Het percentage door beroepsverandering opgeheven bedrijven is bij de boeren jonger dan 55 jaar hoger dan bij de boeren ouder dan 55 jaar. Van het totaalaantal bedrijfsopheffingen heeft 29% plaats in het kader van beroepsverandering.

Het opheffen van bedrijven, waarvan het bedrijfshoofd jonger dan 55 jaar is, heeft in 56% van de gevallen plaats in het kader van de beroepsverandering. Daarentegen heeft het opheffen van bedrijven van bedrijfshoofden boven 55 jaar slechts in 6% van de gevallen plaats in het kader van beroepsverandering.

Het feit dat beroepsbeëindiging nog van aanmerkelijk meer betekenis

is voor de bedrijfsopheffing dan beroepsverandering behoeft niet te betekenen, dat beroepsbeëindiging meer met bedrijfsopheffing gepaard gaat dan beroepsverandering. Beroepsbeëindigingen hebben immers in de onderzoekperiode meer plaats gehad dan beroepsveranderingen. Bij beroepsverandering werd 38% van de hierbij betrokken bedrijven nog in de onderzoekperiode opgeheven. Bij beroepsbeëindiging was dit met 28% van de bedrijven het geval. Daar tot nu toe de meeste bedrijven, die in het kader van de generatiewisseling vrijkomen - worden overgenomen, is het wel te begrijpen dat door beroepsbeëindiging relatief minder bedrijven worden opgeheven dan door beroepsverandering, waarbij in de meeste gevallen geen opvolger aanwezig is.

§ 3. De betekenis van het O.- en S.-fonds voor de bedrijfsopheffing in de onderzoekperiode

Bij het onderzoek is ook getracht een indruk te krijgen van de achtergronden en van de oorzaken van de bedrijfsopheffing en wel door aan met de plaatselijke situatie goed bekende personen te vragen, wat naar hun mening de oorzaak van de bedrijfsopheffing is geweest. Zoals reeds in het vorige hoofdstuk werd opgemerkt, is deze informatie minder betrouwbaar en gedetailleerd dan de van de direct bij de opheffing betrokken personen verkregen informatie. Dit geldt voor de achtergronden van de bedrijfsopheffing in nog sterkere mate dan voor de achtergronden van de beroepsverandering. Daarom wordt hier alleen ingegaan op de betekenis van de beëindigingsregelingen van het Ontwikkelings- en Saneringsfonds voor de bedrijfsopheffing.

Volgens de informanten is 12% van de opgeheven bedrijven opgeheven op grond van de beëindigingsregeling van het Ontwikkelings- en Saneringsfonds. De betekenis van deze regeling is in feite echter groter dan uit dit percentage blijkt. Bij een aantal bedrijfsopheffingen in het kader van het O.- en S.-fonds zijn naar alle waarschijnlijkheid door de informanten achterliggende redenen genoemd. Tabel 14 geeft een betere indruk van de betekenis van het O.- en S.-fonds voor de bedrijfsopheffing.

Tabel 14. Bedrijfsopheffing in het kader van het O.- en S.-fonds

	Aant.ingewil- ligde aanvr.	Aant.bedr.- opheffingen	Aant.bedr.- oph.bij bedr. hfd. \geq 50 jr.	1 in % van 2	1. in % van 3
	1	2	3		
< 10 ha	41	115	86	36	48
\geq 10 "	3	32	- 1)	- 1)	- 1)
Totaal	44	147	101	30	44
De Meierij	15	53	39	28	38
De Peel	23	61	41	38	56
De Kempen	6	33	- 1)	- 1)	- 1)

1) Vanwege kleine aantallen niet gepercenteerd.

Hieruit blijkt dat in de keuzegemeenten op de oostbrabantse zandgronden 30% van het aantal opheffingen van bedrijven die in 1963 A- en B-bedrijf waren heeft plaatsgehad in het kader van de beëindigingsregeling van het Ontwikkelings- en Saneringsfonds. Ten aanzien van de bedrijven beneden 10 ha had 36% van de opheffingen van A- en B-bedrijven plaats binnen het kader van de O.- en S.-regeling. In de Kempen is 18% van de opgeheven A- en B-bedrijven door gebruikmaking van de O.- en S.-regeling opgeheven.

Drukt men het aantal in het kader van de O.- en S.-regeling opgeheven bedrijven uit als een percentage van het aantal opgeheven bedrijven, waarvan het bedrijfshoofd 50 jaar of ouder was 1), dan liggen deze percentages 10 à 15% hoger. 1)

Er mag wel worden aangenomen dat de beëindigingsregeling van het Ontwikkelings- en Saneringsfonds een belangrijke stimulans is geweest voor de opheffing van agrarische bedrijven, die er waarschijnlijk niet onaanzienlijk door is versneld. Dit alles te meer daar de beëindigingsregeling eerst per 1 mei 1964 in werking is getreden en bij het afsluiten van het onderzoek nog niet alle aanvragen waren afgewerkt. 2)

§ 4. De oppervlakte van bij beroepsverandering en beroepsbeëindiging vrijgekomen grond

Door opheffing van bedrijven van boeren en tuinders is in de oostelijke zandgebieden van Noord-Brabant 3,5% van de in 1963 aanwezige cultuurgrond vrijgekomen.

Tabel 15. Door bedrijfsopheffing vrijgekomen oppervlakte grond

	De Meierij	De Peel	De Kempen	Tot.oostelijk zandgeb.van N.-Brabant
Bij bedrijfsopheffing vrijgekomen opp.cult.gr. in % v.d.opp. in 1963	3,6	3,8	3,1	3,5
Bij opheffing door beroepsverandering vrijgekomen grond in % 1963	1,3	0,8	1,0	1,0
Idem door beroepsbeëindiging	2,3	3,0	2,1	2,5

Er is in 3 jaar tijds 3,5% van de oppervlakte cultuurgrond vrijgekomen door opheffing van bedrijven van boeren en tuinders, dit is ruim 1% per jaar.

1) Alleen boeren van 50 jaar en ouder konden van de beëindigingsregeling gebruik maken.

2) De activiteit van het Saneringsfonds heeft zich overigens niet beperkt tot de A- en B-bedrijven, maar zich tevens uitgestrekt over de C- en D-bedrijven. Over deze laatste groep zijn wat de sanering betreft in dit onderzoek geen cijfers beschikbaar.

Bij bedrijfsopheffing door beroepsbeëindiging is meer cultuurgrond vrijgekomen dan bij opheffing in het kader van beroepsverandering. Er is ca. een derde van de bij bedrijfsopheffing vrijgekomen grond afkomstig van bij beroepsverandering opgeheven bedrijven. Deze oppervlakte omvat 1% van de oppervlakte cultuurgrond in 1963.

Behalve door bedrijfsopheffing kwam er ook grond vrij door verkleining van bedrijven die na beroepsverandering en na beroepsbeëindiging werden aangehouden en dus respectievelijk C- en D-bedrijven zijn geworden. Door verkleining van de bedrijven die na beroepsverandering door het bedrijfshoofd werden aangehouden kwam 0,3% van de oppervlakte cultuurgrond vrij; bij verkleining na beroepsbeëindiging 1,7%.

Uitgegaan van de verhoudingen in de onderzoeksgemeenten kan voor de zandgebieden in het midden en oosten van Noord-Brabant een globale indruk worden gekregen van de oppervlakte cultuurgrond die in het verkeer kwam door beroepsverandering en door beroepsbeëindiging. Uit deze berekening blijkt dat als gevolg van bedrijfsopheffing door beroepsverandering ongeveer 1 825 ha en als gevolg van verkleining na beroepsverandering 550 ha vrijkwam, te zamen 2 375 ha. Door beroepsbeëindiging kwam ongeveer 6 600 ha ter beschikking, waarvan ca. 4 400 ha bij opheffing en 2 200 ha bij verkleining.

HOOFDSTUK IV

Beroepsverandering en bedrijfsgroottestructuur

Beroepsverandering en beëindiging hebben niet alleen geleid tot vermindering van het totaal aantal bedrijven, maar ook tot veranderingen in de bedrijfsgroottestructuur, dus in de verdeling van de bedrijven over de grootteklassen.

Tabel 16. De bedrijfsgroottestructuur in 1963 en 1966
(A- en B-bedrijven)

	Aantal bedrijven			
	1963		1966	
< 5 ha	329	(12)	278	(11)
5- 7 "	338	(12)	246	(10)
7-10 "	901	(32)	722	(28)
10-12 "	497	(18)	486	(19)
12-15 "	402	(14)	436	(17)
15-20 "	220	(8)	253	(10)
20-30 "	94	(3)	104	(4)
≥ 30 "	29	(1)	36	(1)
Totaal	2810	100	2561	100

() = procenten van het totaal.

Het aandeel van de bedrijven beneden 10 ha is gedaald en dat van 10 ha en groter gestegen. Deze verschuiving blijkt zich vooral voor te doen in de Meierij (bijlage 5).

Ook bij de veranderingen in de bedrijfsgroottestructuur heeft de bedrijfsopheffing een belangrijke rol gespeeld, hoewel ook andere factoren van betekenis zijn geweest.

In § 1 wordt ingegaan op de verandering van het aantal bedrijven per grootteklasse en de oorzaken daarvan. Naast de in het vorige hoofdstuk genoemde oorzaken zijn dit het groter- en kleiner- worden van bedrijven, waardoor de bedrijven respectievelijk in een hogere en lagere grootteklasse terecht kunnen komen.

§ 1. Mutaties per grootteklasse en de oorzaken daarvan

In de periode van onderzoek nam het aantal bedrijven beneden 7 ha

met 21% af; het aantal bedrijven van 7-10 ha met 20%. Het aantal bedrijven van 10-12 ha daalde slechts weinig. In de grootteklasse van 12-15 ha steeg het aantal bedrijven met ruim 8%. Het aantal bedrijven van 15-30 ha nam toe met 14%, dat boven 30 ha met 24% (tabel 17 zie blz. 30).

De bedrijfsopheffing, en dan voornamelijk als gevolg van beroepsbeëindiging, is vooral van betekenis op de bedrijven beneden 7 ha. Op de bedrijven boven 7 ha komt bedrijfsopheffing relatief veel minder voor. In de periode 1963-1966 is ruim 5% van het aantal bedrijven in 1963 opgeheven; van de bedrijven beneden 7 ha is 13% opgeheven. Verder zijn zowel beroepsverandering als beroepsbeëindiging, waarbij in beide gevallen het bedrijf wordt aangehouden, ieder met 2,5% van het aantal bedrijven, belangrijke oorzaken van het verdwijnen van bedrijven. Deze verschijnselen treft men het meest aan op de bedrijven beneden 10 ha, dus eveneens op de kleinere bedrijven. Door bedrijfsoverdracht komt 0,7% van de bedrijven terecht in de categorie C- en D-bedrijven.

Oppervlaktemutaties geven in een groot aantal gevallen aanleiding tot overgang van het bedrijf naar een andere grootteklasse. Verkleiningen waren er oorzaak van dat 8,8% van de bedrijven in een lagere grootteklasse terecht kwam, terwijl als gevolg van de vergrotingen 17,8% van de bedrijven in een hogere grootteklasse belandde.

Bij bestudering van de ontwikkelingen in de grootteklassen beneden 10 ha blijkt dat 13% van de bedrijven die in 1963 in de grootteklasse kleiner dan 5 ha aanwezig waren, door beroepsverandering van het bedrijfshoofd uit deze grootteklasse verdween. In de grootteklassen 5-7 ha en 7-10 ha was dit met 7% en 4% het geval. Door beroepsbeëindiging verdwenen er aanzienlijk meer kleine bedrijven, in het bijzonder ten aanzien van de bedrijven kleiner dan 5 ha. In deze laatste grootteklasse was bovendien de beroepsbeëindiging van meer betekenis voor de vermindering van het aantal bedrijven dan de verschuivingen tussen de grootteklassen. In de beide andere grootteklassen beneden 10 ha (5-7 ha en 7-10 ha) had het groter-en kleiner-worden van bedrijven veel meer invloed op het aantal bedrijven per grootteklasse dan beroepsverandering en beroepsbeëindiging. De veranderingen in het aantal bedrijven per grootteklasse werden voornamelijk veroorzaakt door het groter-en kleiner-worden van bedrijven. Beroepsverandering en beroepsbeëindiging waren hier relatief van veel minder betekenis.

Stichting, splitsing, de overgang naar de groep A- en B-bedrijven door beroepsverandering of overdracht van het bedrijf van een niet-zelfstandig agrarische beroepspersoon naar een zelfstandig agrariër waren relatief van weinig betekenis voor de mutaties van het aantal bedrijven in de grootteklassen. De overgang van bedrijven naar een andere grootteklasse is vooral het gevolg van mutaties in de bedrijfsoppervlakte.

In de bijlagen 6 a, 6 b, 6 c zijn per gebied cijfers over de mutaties per grootteklasse vermeld. De beroepsbeëindiging met het aanhouden van het bedrijf komt op de bedrijven beneden 5 ha relatief veel voor: in de Kempen en relatief weinig in de Peel.

Tabel 17. Mutaties aantal agrarische bedrijven per grootteklasse

	Grootteklasse											Totaal
	<5	5-7	7-10	10-12	12-15	15-20	20-30	≥30	ha	ha	ha	
Wijziging aant. bedr. '63-'66 in % van '63	-15,5	-27,2	-19,9	-2,2	+8,5	+15,0	+10,6	+24,1	-8,9			
"Verdwenen"	44,9	50,9	35,8	39,6	32,7	36,9	39,4	20,7	12,3			
w.v. door opheffing door beroepsverandering	5,2	2,7	1,0	0,8	0,5	0,9	-	-	1,5			
opheffing door beroepsbeëindiging	10,9	5,9	2,6	2,4	2,0	1,4	2,1	-	3,7			
A+B naar C, zelfde bedrijfshoofd	6,7	4,1	2,2	1,0	1,5	0,5	1,1	-	2,5			
A+B naar D, zelfde bedrijfshoofd	9,1	4,7	2,3	0,6	0,2	-	-	-	2,5			
A+B naar C+D, ander bedrijfshoofd	2,4	0,9	0,7	0,2	0,5	0,5	-	-	0,7			
verschuiving naar een lagere grootteklasse	-	8,-	6,7	9,3	11,4	18,6	23,4	20,7	-			
verschuiving naar een hogere grootteklasse	8,2	22,2	19,3	24,3	16,4	11,4	11,7	-	-			
overige redenen	0,9	-	-	0,2	0,2	1,8	1,1	-	0,4			
reden onbekend	1,5	2,4	1,0	0,8	-	1,4	-	-	1,0			
"Erbij gekomen"	29,4	23,7	15,9	37,4	41,2	51,9	50,-	44,8	3,4			
w.v. door stichting	7,9	0,3	0,2	0,2	0,5	0,5	-	-	1,2			
afplitsing	3,6	0,6	0,8	1,0	0,7	-	-	-	1,0			
van C naar (A+B), zelfde bedrijfshoofd	2,4	1,2	0,6	0,8	0,5	-	-	-	0,8			
van C naar (A+B), ander bedrijfshoofd	0,6	-	0,1	-	0,2	-	-	-	0,1			
verschuiving vanuit lagere grootteklasse	-	6,5	7,9	26,1	31,1	44,5	43,6	41,4	-			
verschuiving vanuit hogere grootteklasse	14,0	14,8	5,9	9,3	8,2	6,3	6,4	-	-			
overige redenen 2)	-	0,3	0,2	-	-	-	-	-	0,1			
reden onbekend	0,9	-	-	-	-	0,6	3,4	0,2	-			

1) a) Buiten de gemeente gaan wonen, zelfde grond in gebruik.
 b) Bij overdracht zijn twee nieuwe bedrijven ontstaan.
 2) Woonde voorheen buiten de gemeente, zelfde grond in gebruik.

§ 2. Vergroting en verkleining van bedrijven

Bedrijven kunnen uit een bepaalde grootteklasse verdwijnen door vergroting en verkleining van de oppervlakte cultuurgrond; het aantal bedrijven in een grootteklasse kan toenemen door vergroting van kleinere bedrijven en door verkleining van grotere bedrijven. De omvang van deze vier mutatiemogelijkheden blijkt uit tabel 18, waarin tevens het saldo van deze oppervlaktemutaties is vermeld. Verder is in tabel 21 ook een kolom van de saldi van alle mutaties opgenomen. Hieronder bevinden zich ook de veranderingen die een gevolg zijn van bedrijfsopheffing, stichting van bedrijven en de overgang naar een andere categorie.

Tabel 18. Mutaties van het aantal bedrijven per grootteklasse door oppervlaktewijziging

	Aantal verschuivingen tussen de grootte- klassen in % van het aantal bedrijven in 1963					Saldo van alle muta- ties
	naar kleinere grootte- klasse	naar grotere grootte- klasse	vanuit grotere grootte- klasse	vanuit kleinere grootte- klasse	saldo grootte- mutaties	
< 5 ha	-	-	+	+	+	-15,5
5- 7 "	8,-	22,2	14,8	6,5	- 8,9	-27,2
7-10 "	6,7	19,3	5,9	7,9	-12,2	-19,9
10-12 "	9,3	24,3	9,3	26,1	+ 1,8	- 2,2
12-15 "	11,4	16,4	8,2	31,1	+11,5	+ 8,5
15-20 "	18,6	11,4	6,3	44,5	+20,8	+15,0
20-30 "	23,4	11,7	6,4	43,6	+14,9	+10,6
≥ 30 "	20,7	-	-	41,4	+20,7	+24,1

Uit deze tabel komt de betekenis van de oppervlaktemutaties duidelijk naar voren. Bij de bedrijven beneden 10 ha is het saldo van alle mutaties aanmerkelijk groter dan dat van de groottemutaties. Boven 12 ha geven de groottemutaties en het totaal van alle mutaties een positief saldo te zien, waarbij de groottemutaties zelfs een hoger saldo hebben dan alle mutaties.

Geconcludeerd kan worden dat bij de kleinere bedrijven andere factoren dan bedrijfsvergroting, en wel vooral de bedrijfsopheffing, een rol hebben gespeeld bij de verandering van het aantal bedrijven per grootteklasse. Bij de grotere bedrijven waren vooral de vergrotingen van belang. Deze vergrotingen doen zich ook op de bedrijven boven 20 ha gelden. In de bijlagen 7 a, 7 b, 7 c zijn cijfers over de oppervlaktemutaties per gebied vermeld.

De overdracht van bedrijven is vaak van invloed op de bedrijfsoppervlakte. Bij de bedrijfsoverdracht kan nl. een gedeelte van het bedrijf, al dan niet voorlopig, buiten de overdracht blijven, kan een deel van de

grond uit de pacht raken en kan bij boedelscheiding grond aan een ander dan de bedrijfsovernemer worden toebedeeld. Anderzijds kan het bedrijf bij bedrijfsoverdracht door combinatie met andere grond een oppervlaktevergroting ondergaan. Met betrekking tot de vergroting of verkleining direct bij de overdracht zijn geen gegevens beschikbaar, wel over de oppervlakte in 1963 en 1966 van de overgedragen bedrijven.

De oppervlaktewijzigingen van de overgedragen bedrijven, voor zover zij een overgang naar een andere grootteklasse tot gevolg hebben gehad, blijken uit tabel 19 1). Uiteraard is het aantal vergrotingen en verkleiningen groter, omdat niet alle oppervlaktewijzigingen ertoe leiden dat een bedrijf uit een grootteklasse verdwijnt.

Tabel 19. Mutaties in de grootteklasse bij bij bedrijfsoverdracht betrokken bedrijven

	Totaal	Grootteklasse			
		< 10 ha	10-15 ha	15-20 ha	≥ 20 ha
Aantal overdrachten w.v. met grootteklasse mutaties (%)	240	82	100	40	18
w.v. naar een lagere grootteklasse	48	46	47	48	61
w.v. naar een hogere grootteklasse	24	10	26	38	50
w.v. naar een lagere grootteklasse	24	36	21	10	11

Uit deze tabel blijkt dat er zich op ongeveer de helft van de overgedragen bedrijven in de onderzoeksperiode oppervlaktewijzigingen van betekenis hebben voorgedaan, waarbij er weinig verschil is tussen de grootteklassen beneden 20 ha. Bijna een kwart van de bedrijven kwam daarbij in een lagere grootteklasse terecht, terwijl er eveneens bijna een kwart in een hogere grootteklasse terecht kwam. Tevens komt uit vorenstaande tabel naar voren dat van overgedragen bedrijven beneden 10 ha er meer in een hogere grootteklasse zijn terechtgekomen dan in een lagere. De bedrijven boven 15 ha die bij een overdracht waren betrokken, komen daarentegen vaker in een lagere dan in een hogere grootteklasse terecht. Tussen de gebieden doen zich belangrijke verschillen voor (bijlage 8). In de Kempen geeft bedrijfsoverdracht in de onderzoeksperiode minder vaak aanleiding tot grootteklassemutaties dan in de Meierij en in de Peel. In de Peel overheersen de mutaties naar een hogere grootteklasse, in de Meierij naar een lagere grootteklasse. In de Kempen is er een evenwicht tussen de mutaties naar een hogere en die naar een lagere grootteklasse.

1) In deze tabel zijn de verschuivingen tussen de in de vorige tabel vermelde grootteklassen tot grotere klassen samengevat.

Samenvatting

Het aantal boeren en tuinders dat de exploitatie van een land- of tuinbouwbedrijf als hoofdberoep opgeeft en een ander hoofdberoep kiest, neemt toe. Dit verschijnsel brengt voor de desbetreffende bedrijfshoofden ingrijpende consequenties met zich mee. Door deze beroepsverandering daalt echter ook het aantal agrarische bedrijven en komt er verbetering in de bedrijfsgroottestructuur.

Informatie over de mate waarin en de wijze waarop dit verschijnsel zich op de zandgronden in het midden en oosten van Noord-Brabant in de periode 1963-1966 heeft voorgedaan werd verkregen uit een onderzoek in 13 gemeenten. De benodigde gegevens werden ontleend aan de metingen van 1963 en 1966; aanvullende gegevens werden verkregen van de districtsbureauhouders van de S.T.U.L.M. en van goed met de plaatselijke situatie op de hoogte zijnde informanten.

De ontwikkeling van het aantal bedrijfshoofden en bedrijven

Op de zandgronden 1) van Noord-Brabant verminderde het aantal bedrijfshoofden met als hoofdberoep boer en tuinder in de periode 1947-1965 met ongeveer 25% 2). Deze vermindering werd praktisch geheel veroorzaakt door het feit dat er niet voldoende opvolgers waren voor de beschikbaar komende bedrijven.

Van 1959 3) verminderde het aantal landbouwbedrijven op de oostelijke zandgronden van Noord-Brabant, dat als hoofdberoep werd geëxploiteerd, gemiddeld met 2,3% per jaar. Het aantal bedrijven kleiner dan 10 ha daalde met gemiddeld 4,8% per jaar. Het aantal bedrijven van 10-15 ha, van 15-20 ha en van 20 ha en groter steeg respectievelijk met 1,8%, 1,7% en 3,5% per jaar. Desondanks was in 1965 nog de helft van de landbouwbedrijven op de oostelijke zandgronden van Noord-Brabant kleiner dan 10 ha en slechts 7% groter dan 20 ha.

De beroepsverandering en de vermindering van het aantal bedrijfshoofden

Het aantal bedrijfshoofden met hoofdberoep boer en tuinder op de zandgronden in het oostelijke deel van Noord-Brabant nam in de periode 1963 tot 1966 met 9% af, d.i. 3% per jaar. Deze vermindering was de resultante van het verdwijnen van bedrijfshoofden (18% van het aantal 1963) en het toetreden van nieuwe (9%). De belangrijkste oorzaak van het verdwijnen was de beroepsbeëindiging (14%).

- 1) Ten gevolge van veranderingen in de grenzen van de landbouwgebieden in 1957 zijn alleen cijfers over totaal zandgronden van Noord-Brabant beschikbaar.
- 2) Doordat het aantal tuinders toenam, was de daling van het aantal landbouwers groter dan 25%.
- 3) Deze kortere periode moest hier worden aangehouden door de verandering in de indeling in de landbouwgebieden in 1957.

Beroepsverandering was van veel minder betekenis; het aantal door beroepsverandering verdwenen bedrijfshoofden bedroeg 4% van de in 1963 aanwezige boeren en tuinders.

In de oostelijke zandgebieden in Noord-Brabant zijn van 1963 tot 1966 ongeveer 700 bedrijfshoofden van beroep veranderd.

Uit onderstaand overzicht blijkt de ontwikkeling van het aantal bedrijfshoofden in de afzonderlijke zandgebieden.

Vermindering van het aantal bedrijfshoofden in de oostelijke zandgebieden

	De Meierij	De Peel	De Kempen	Oostelijke zandgeb. v. N.-Br.
Vermindering van het aantal bedrijfshoofden 1)	10	9	8	9
Verdwenen bedrijfshoofden: door beroepsverandering 1)	5	3	4	4
door beroepsbeëindiging 1)	15	13	15	14
Aantal van beroep veranderde bedrijfshoofden	320	190	190	70

1) In % van het aantal bedrijfshoofden in 1963.

Van de bedrijfshoofden met een bedrijf kleiner dan 10 ha veranderde 6% van hoofdberoep, van die met een bedrijf van 10 of meer ha slechts 2%. Verder kozen meer jongere dan oudere boeren een ander beroep. Van de boeren van 55 jaar en ouder had echter nog 2% hun zelfstandige agrarische positie verwisseld voor een ander hoofdberoep.

Redenen voor de beroepsverandering

Volgens goed met de plaatselijke situatie bekende informanten waren financiële moeilijkheden en de mogelijkheid om buiten de landbouw de economische positie te verbeteren, de belangrijkste redenen voor de beroepsverandering. Ook meer persoonlijke factoren zoals onvoldoende animo voor het boerenberoep en gezondheidsredenen werden o.m. nog genoemd. Voorts heeft de beëindigingsregeling van het O.- en S.-fonds een rol gespeeld. Op de oostelijke zandgronden van Noord-Brabant maakte nl. 7% van de in de onderzoeksperiode van beroep veranderde boeren gebruik van deze regeling.

De beroepen van de vroegere bedrijfshoofden

Verreweg de meeste van beroep veranderde boeren hebben de landbouw verlaten; slechts een gering percentage trad in agrarische loondienst of vond als zelfstandige een bestaan in het loonwerkbedrijf.

Het percentage ex-boeren dat ook buiten de landbouw zelfstandig wist te blijven, bedroeg 14%. Ongeveer een kwart kwam in de fabriek terecht,

47% in overige arbeidersberoepen (bouwvakarbeider, grondwerker, gemeentearbeider, boorleider e.d.) en 12% in overige beroepen. Van de jongere ex-boeren zijn er relatief iets meer fabrieksarbeider geworden dan van de oudere.

Het grondgebruik van de ex-boeren na beroepsverandering

Op de zandgronden had in 1966 ruim 60% van de voormalige bedrijfs-
hoofden nog 1 of meer ha grond in gebruik; in de Peel was dit met de helft van de ex-boeren het geval. Van de boeren met een bedrijf kleiner dan 10 ha bleven er minder grondgebruiker dan van de boeren met een bedrijf van 10 of meer ha.

In 1966 hadden de van beroep veranderde boeren gemiddeld nog bijna 6 ha in gebruik.

De beroepsverandering en de vermindering van het aantal bedrijven

Het aantal agrarische bedrijven (A- en B-bedrijven) 1) daalde - evenals het aantal bedrijfshoofden - in de periode 1963 tot 1966 met 9%. Deze vermindering was het gevolg van het feit dat er meer bedrijven zijn verdwenen (12%) dan er nieuwe zijn bijgekomen (3%).

De oorzaken van het verdwijnen van A- en B-bedrijven waren in volgorde van belangrijkheid: bedrijfsopheffing (5,2% van het aantal in 1963), overgang naar de categorie bedrijven van rustende boeren (D-bedrijven) (2,9%) en overgang naar de categorie bedrijven van niet-agrariërs (C-bedrijven) (2,8%). 2)

Nieuwe bedrijven, in aantal gelijk aan 3,4% van dat in 1963, kwamen erbij door stichting en splitsing van bedrijven (2,2%) en door overgang vanuit de categorie C-bedrijven (0,9%). 3)

Verdwijning van A- en B-bedrijven kan een gevolg zijn van beroepsverandering en van beroepsbeëindiging.

Door bedrijfsopheffing ten gevolge van beroepsverandering verdween 1,5% van het aantal bedrijven. Na de beroepsverandering bleef ruim 60% het bedrijf exploiteren, zij het dan als nevenberoep. Hierdoor is 2,5% van de in 1963 aanwezige bedrijven C-bedrijf geworden. Het is niet bekend hoeveel bedrijfshoofden van de A- en B-bedrijven, die door overdracht in de categorie C zijn terechtgekomen, van beroep zijn veranderd. Naar schatting is 4,2% van de bedrijven door beroepsverandering verdwenen. Evenzo moet bij beroepsbeëindiging met een schatting worden volstaan. Het aantal door beroepsbeëindiging verdwenen bedrijven kan worden geschat op 6,7%. De beroepsbeëindiging was dus van meer betekenis voor de verdwijning van bedrijven dan de beroepsverandering.

De betekenis van de beroepsverandering en beroepsbeëindiging door bedrijfshoofden voor de afzonderlijke zandgebieden blijkt uit het volgende overzicht.

1) Zie pag. 21).

2) 1,4% overige redenen en onbekend.

3) 0,3% overige redenen en onbekend.

Vermindering van het aantal bedrijven in de gebieden

	De Meierij	De Peel	De Kempen	Oostelijke zandgeb. van N.-Br.
Vermindering van het aantal bedrijven 1)	9,6	-9,2	-7,6	8,9
Verdwenen bedrijven door beroepsverandering 1)	5,0	3,3	4,3	4,2
door beroepsbeëindiging 1)	7,5	6,7	6,0	6,7
Nieuwe bedrijven 1)	3,2	3,2	4,1	3,4

1) In procenten van het aantal bedrijven in 1963.

De beroepsverandering heeft het meest te betekenen in de Meierij en het minst in de Peel.

De beroepsverandering en het beschikbaar komen van grond

Als gevolg van het opheffen van bedrijven door beroepsverandering kwam 1% van de in 1963 aanwezige cultuurgrond vrij. Behalve uit bedrijfsopheffing door beroepsverandering kwam er ook grond in het verkeer uit verkleining van bedrijven, die na beroepsverandering door de van hoofdberoep veranderde grondgebruikers werden aangehouden. De hiervoor beschikbaar gekomen oppervlakte bedroeg 0,3% van de grond in 1963. Door beroepsverandering kwam dus 1,3% van de cultuurgrond vrij. Door beroepsbeëindiging kwam aanmerkelijk meer grond in het verkeer, nl. 4,2%, waarvan 2,5% ten gevolge van bedrijfsopheffing en 1,7% door verkleining van bedrijven die door rustende boeren werden aangehouden. Het blijkt dat als gevolg van beroepsverandering ongeveer 2 400 ha cultuurgrond beschikbaar kwam. Door beroepsbeëindiging kwam ongeveer 6 600 ha beschikbaar.

Beroepsverandering en bedrijfsgroottestructuur

Door het verdwijnen en het ontstaan van bedrijven komt er ook verandering in de bedrijfsgroottestructuur. Bovendien kan er verandering in de bedrijfsgroottestructuur komen door de overgang van bedrijven van de ene grootteklasse naar de andere als gevolg van vergroting al dan niet met grond van bij beroepsverandering of -beëindiging opgeheven of verkleinde bedrijven, of verkleining van de bedrijfsoppervlakte.

Ongeveer 13% van het aantal A- en B-bedrijven is uit de grootteklasse kleiner dan 5 ha verdwenen als gevolg van beroepsverandering van het bedrijfshoofd; in de grootteklassen 5-7 ha en 7-10 ha was dit respectievelijk met ongeveer 7% en 3% van de bedrijven het geval. Door beroepsbeëindiging verdwenen er aanmerkelijk meer kleine bedrijven; in het bijzonder geldt dit ten aanzien van de bedrijven kleiner dan 5 ha.

In deze laatstgenoemde grootteklasse was bovendien de beroepsbe-

eindiging van meer betekenis voor de verandering in het aantal bedrijven dan de verschuivingen tussen de grootteklassen. In de beide andere genoemde grootteklassen had het groter-en kleiner-worden van bedrijven veel meer invloed op het aantal bedrijven in de grootteklasse dan beroepsverandering en beroepsbeëindiging.

De veranderingen van het aantal bedrijven per grootteklasse boven 5 ha worden voornamelijk veroorzaakt door het groter-en kleiner-worden van bedrijven.

Enkele slotopmerkingen

De door beroepsverandering van het bedrijfshoofd in de periode 1963-1966 op de oostelijke zandgronden van Noord-Brabant verdwenen bedrijven maakten 4% uit van het aantal in 1963. Door deze beroepsverandering kwam 13% van de oppervlakte cultuurgrond beschikbaar. Een grote omvang heeft het verschijnsel dus nog niet aangenomen.

Bovendien blijkt uit cijfers over de periode 1956-1959, dat het aantal van beroep veranderde boeren slechts in geringe mate is toegenomen. In deze periode veranderde nl. 2% van het aantal aan het begin van de periode aanwezige boeren van beroep, in de periode 1963 tot 1966 3%. Het aantal door beroepsverandering opgeheven bedrijven nam verhoudingsgewijs iets meer toe doordat in de jaren 1963-1966 minder voormalige boeren na beroepsverandering hun bedrijf aanhielden dan in de periode 1956-1959 het geval was. 1)

Toch dient de betekenis van de beroepsverandering door bedrijfs-
hoofden niet te worden onderschat.

Zonder beroepsverandering zou de daling van het aantal bedrijven op de oostelijke zandgronden van Noord-Brabant in de periode 1963-1966 5% in plaats van 9% hebben bedragen. Wanneer ongeveer 700 agrariërs in deze gebieden in drie jaar tijds hun zelfstandige agrarische positie hebben verwisseld voor een niet-agrarisch hoofdberoep, dan lijkt beroepsverandering door boeren en tuinders wel een verschijnsel dat op zich reeds de nodige aandacht verdient.

1) "Overdracht, overneming, splitsing, opheffing en stichting van agrarische bedrijven", L.E.I.-studie 48.

BIJLAGE 1

Steekproefgemeenten

Gebied (samengesteld uit 1 of meer landbouwgebieden)	Gemeente
Meierij	St.-Oedenrode
	Geffen
	Haaren
	Stiphout
	Udenhout
Peel (noordelijk en zuidelijk Peel- gebied) + Land van Cuyk	Haps
	Asten
	Schayk
	Wanroy
Kempen (westelijke en oostelijke Kempen)	Hoogeloon
	Reusel
	Hilvarenbeek
	Leende

Voor de volgende gemeenten zijn geen gegevens beschikbaar over de reden van
beroepsverandering:

Haaren
Stiphout
Udenhout
Hilvarenbeek
Leende

BIJLAGE 2

Ontwikkeling aantal bedrijven per categorie (westelijk en oostelijk Noord-Brabant)

	Westelijk Noord-Brabant		Oostelijk Noord-Brabant		Totaal	
	1959	1965	1959	1965	1959	1965
	abs.	abs.	abs.	abs.	abs.	abs.
Landbouwers ≥ 1 ha	6230	5667	18618	15808	24818	21475
Tuinders $\geq 0,01$ ha	2016	1650	1140	1390	3156	3040
Landarbeiders ≥ 1 ha	161	73	57	82	218	155
Net-agrarieurs ≥ 1 ha	792	1235	3283	4082	4075	5317
Totaal	9199	8625	23098	21362	32297	29987

1) Index 1959 = 100.

BIJLAGE 3 a

Verandering van beroepsgroep en grootteklasse
(de Meierij)

Wijziging in beroeps- groep	Jaar	Aant. bedr.	Aantal bedrijven in % in 1963 en 1966								tot. = 100
			< 5 ha	5-7 ha	7-10 ha	10-12' ha	12-15 ha	15-20 ha	20-30 ha	≥ 30 ha	
A+B → A+B	1963	772	10	14	41	17	13	4	1	-	100
	1966	772	10	14	33	20	15	6	2	-	100
A+B → C	1963	29	52	14	17	3	14	-	-	-	100
	1966	29	55	14	21	3	7	-	-	-	100
A+B → D	1963	36	30	17	17	8	17	11	-	-	100
	1966	36	78	14	8	-	-	-	-	-	100
A+B	1963	10 1)									100
	1966	10 1)									100
C → C	1963	141	76	16	5	-	1	1	-	1	100
	1966	141	79	11	8	-	1	-	-	1	100
C → D	1963	8 1)									100
	1966	8 1)									100
D → D	1963	33	37	-	3	-	-	-	-	-	100
	1966	33	37	-	3	-	-	-	-	-	100

1) Percentages niet vermeld vanwege de kleine aantallen.

BIJLAGE 3 b

Verandering van beroepsgroep en grootteklasse
(Peel en Land van Cuyk)

Wijziging in beroeps- groep	Jaar	Aant. bedr.	Aantal bedrijven in % in 1963 en 1966								tot.= 100
			< 5 ha	5-7 ha	7-10 ha	10-12 ha	12-15 ha	15-20 ha	20-30 ha	≥30 ha	
A+B→	1963	910	11	13	29	19	16	8	3	1	100
A+B	1966	910	12	10	26	18	19	10	4	1	100
A+B→ C	1963	18	17	22	39	11	11	-	-	-	100
	1966	18	44	11	39	-	6	-	-	-	100
A+B→ D	1963	31	19	13	26	6	13	13	10	-	100
	1966	31	87	10	-	3	-	-	-	-	100
C →A+B	1963	8 1)									100
	1966	8 1)									100
C →C	1963	122	74	6	14	2	1	1	2	-	100
	1966	122	77	6	11	4	-	1	1	-	100
C →D	1963	8 1)									100
	1966	8 1)									100
D →D	1963	35	74	20	6	-	-	-	-	-	100
	1966	35	80	17	3	-	-	-	-	-	100

1) Percentages niet vermeld vanwege de kleine aantallen.

BIJLAGE 3 c

Verandering van beroepsgroep en grootteklasse
(de Kempen)

Wijziging in beroeps- groep	Jaar	Aant. bedr.	Aantal bedrijven in % in 1963 en 1966								to- taal
			< 5 ha	5-7 ha	7-10 ha	10-12 ha	12-15 ha	15-20 ha	20-30 ha	≥ 30 ha	
A+B → A+B	1963	589	6	7	32	19	16	11	6	3	100
	1966	589	6	6	30	18	17	14	6	3	100
A+B → C	1963	23	18	14	39	17	4	4	4	-	100
	1966	23	35	13	39	13	-	-	-	-	100
A+B → D	1963	24	33	17	25	13	4	4	4	-	100
	1966	24	87	8	5	-	-	-	-	-	100
C → A+B	1963	4 1)									100
	1966	4 1)									100
C → C	1963	114	61	11	18	3	4	1	1	1	100
	1966	114	63	11	13	6	2	3	2	-	100
C → D	1963	4 1)									100
	1966	4 1)									100
D → D	1963	27	85	15	-	-	-	-	-	-	100
	1966	27	96	5	-	-	-	-	-	-	100

1) Percentages niet vermeld vanwege de kleine aantallen.

BIJLAGE 4

De beroepsverandering in de periode 1963-1966 per gebied

	Aantal be- drijfshoof- den in 1963	Verdwenen bedrijfs- hoofden in % aant. in 1963	Beroepsveranderingen		Beroeps- beëindigin- gen in % aant. in 1963
			in % bedrijfs- hoofden in 1963	in % ver- dwenen be- drijfs- hoofden	
Meierij					
< 10 ha	628	21	6	28	15
10 - 20 ha	328	18	2	11	16
≥ 20 ha	16	-	-	-	-
Totaal	972	20	5	23	15
< 55 jr.	673	8	6	72	2
> 55 jr.	299	46	2	4	44
Peel en Land van Cuyk					
< 10 ha	596	19	5	27	14
10 - 20 ha	462	14	2	11	12
≥ 20 ha	43	11	-	-	11
Totaal	1101	16	3	21	13
< 55 jr.	807	8	4	52	4
≥ 55 jr.	294	38	1	2	37
Kempen					
< 10 ha	344	22	6	29	16
10 - 20 ha	329	15	2	12	13
≥ 20 ha	64	19	2	8	17
Totaal	737	19	4	21	15
< 55 jr.	525	7	4	61	3
≥ 55 jr.	212	47	3	6	44

BIJLAGE 5

Bedrijfsgroottestructuur in 1963 en 1966 per gebied

	Meerij				Peel + L.v.Cuyk				Kempen				Nbr. zandgronden			
	1963		1966		1963		1966		1963		1966		1963		1966	
	in abs. %	in abs. %	in abs. %	in abs. %	in abs. %	in abs. %	in abs. %	in abs. %	in abs. %	in abs. %	in abs. %	in abs. %	in abs. %	in abs. %	in abs. %	
< 5 ha	135	14	98	11	140	13	138	14	54	7	42	6	329	12	278	11
5- 7 "	134	14	114	13	142	13	95	9	62	8	37	5	338	12	246	10
7-10 "	359	37	281	32	314	29	243	24	228	31	198	29	901	32	722	28
10-12 "	153	16	177	20	203	18	178	18	141	19	131	19	497	18	586	19
12-15 "	126	13	131	15	166	15	190	19	110	15	115	17	402	14	436	17
15-20 "	49	5	56	6	93	9	106	11	78	11	91	14	220	8	253	10
20-30 "	12	1	17	2	38	3	43	4	44	6	44	7	94	3	104	4
≥ 30 "	4	0	5	1	5	1	8	1	20	3	23	3	29	1	36	1
Totaal	972	100	879	100	1101	100	1001	100	737	100	681	100	2810	100	2561	100

BIJLAGE 6 a

Mutaties aantal land- en tuinbouwbedrijven per grootteklasse
(de Meierij)

Mutaties	Grootteklasse								To- taal
	< 5 ha	5-7 ha	7-10 ha	10-12 ha	12-15 ha	15-20 ha	20-30 ha	≥30 ha	
Wijziging aantal bedrijven '63-'66 in % van '63	-29,3	-14,9	-21,7	+15,7	+ 4,0	+14,2	+	+	- 9,6
"Verdwenen"	51,8	46,2	-35,3	38,6	37,3	42,9	.	.	12,8
waarvan door opheffing door beroepsverandering	4,4	2,2	1,1	0,7	0,8	2,1	-	-	1,7
opheffing door beroepsbeëindiging	12,6	6,8	2,0	0,6	1,6	2,0	-	-	3,8
A+B naar C, zelfde bedrijfshoofd	10,4	5,2	1,4	-	3,2	.	.	.	3,1
A+B naar D, zelfde bedrijfshoofd	10,4	5,2	1,9	0,7	0,8	.	.	.	3,1
A+B naar C+D, ander bedrijfshoofd	3,7	0,7	0,6	0,8
verschuiving naar een lagere grootteklasse	-	9,0	8,6	13,7	17,4	28,6	.	.	.
verschuiving naar een hogere grootteklasse	8,8	17,1	19,7	22,9	12,7	10,2	.	.	.
overige redenen 1)	1,5	.	.	.	0,8	.	.	.	0,3
reden onbekend
"Erbij gekomen"	22,1	31,3	13,6	54,3	41,3	57,1	.	.	3,2
waarvan door stichting	3,7	-	-	-	0,8	-	.	.	0,6
afplitsing	4,4	1,5	0,8	-	-	-	.	.	1,2
van C naar (A+B), zelfde bedrijfshoofd	.	1,5	0,6	1,3	0,8	.	.	.	1,0
van C naar (A+B), ander bedrijfshoofd	0,7	.	.	.	0,8	.	.	.	0,2
verschuiving vanuit lagere grootteklasse	.	8,2	5,2	38,6	30,2	53,-	.	.	.
verschuiving vanuit hogere grootteklasse	13,3	20,1	6,4	14,4	8,7	4,1	.	.	.
overige redenen 2)	-	-	0,6	0,2
reden onbekend

1)a) Buiten de gemeente gaan wonen, zelfde grond in gebruik.

b) Bij overdracht zijn twee nieuwe bedrijven ontstaan.

2) Woonde voorheen buiten de gemeente, zelfde grond in gebruik.

x Aantallen te klein om te percenteren.

BIJLAGE 6 b

Mutaties aantal land- en tuinbouwbedrijven per grootteklasse
(Peel en Land van Cuyk)

Mutaties	Grootteklasse								To- taal
	< 5 ha	5-7 ha	7-10 ha	10-12 ha	12-15 ha	15-20 ha	20-30 ha	≥ 30 ha	
Wijziging aantal bedrijven '63-'66 in % van '63	-2,1	-33,1	-22,7	-12,3	+14,5	+14,0	+13,1		-9,2
"Verdwenen" waarvan door opheffing door beroeps- verandering	37,1	50,0	40,8	44,3	30,1	38,7	39,5		12,4
opheffing door beroeps- beëindiging	6,4	2,1	1,0	0,5	-	1,1	-	-	1,4
A+B naar C, zelfde be- drijfshoofd	10,-	4,2	3,1	3,9	2,4	1,1	2,6	-	4,0
A+B naar D, zelfde be- drijfshoofd	2,9	2,8	2,2	0,5	0,6	2,2	-	-	1,7
A+B naar C en D, ander be- drijfshoofd	4,2	3,5	2,9	1,0	-	-	-	-	2,0
overschuiving naar een lagere grootteklasse	1,4	0,7	1,3	-	1,2	1,1			0,9
overschuiving naar een hogere grootteklasse		8,5	6,1	6,9	9,6	19,3	26,4		
overige redenen 1)	8,6	23,3	21,7	29,0	16,3	12,8	10,5		
reden onbekend	0,7	-	-	0,5					0,2
"Erbij gekomen" waarvan door stichting	2,9	4,9	2,5	2,0	-	1,1			2,2
afplitsing	35,-	16,9	17,9	32,0	44,6	52,7	52,6		3,2
van C naar (A+B), zelfde bedrijfshoofd	10,7	0,7	0,6	-	0,6	1,1	-		1,8
van C naar (A+B), ander bedrijfshoofd	2,9	-	0,3	-	-	-	-		0,5
overschuiving vanuit lagere grootteklasse	2,1	1,4	0,6	0,5	-	-	-		0,7
overschuiving vanuit hogere grootteklasse		5,6	10,9	24,6	35,0	45,1	50,-		
overige redenen 2)	17,9	9,2	5,2	6,9	9,-	6,5	2,6		
reden onbekend									
	1,4		0,3						0,2

1)a) Buiten de gemeente gaan wonen, zelfde grond in gebruik.

b) Bij overdracht zijn twee nieuwe bedrijven ontstaan.

2) Woonde voorheen buiten de gemeente, zelfde grond in gebruik.

BIJLAGE 6 c

Mutaties aantal land- en tuinbouwbedrijven per grootteklasse
(de Kempen)

Mutaties	Grootteklasse								To- taal
	< 5 ha	5-7 ha	7-10 ha	10-12 ha	12-15 ha	15-20 ha	20-30 ha	≥ 30 ha	
Wijziging aantal bedrijven '63-'66 in % van '63	-22,2	-40,3	-13,2	-7,1	+4,5	+17,0	-	+15,0	-7,6
"Verdwenen" waarvan door opheffing door beroeps- verandering	48,2	62,8	29,3	34,0	31,9	30,5	40,9	20,0	11,7
opheffing door beroeps- beëindiging	3,7	4,8	0,9	1,4	0,9	-	-	-	1,4
A+B naar C, zelfde be- drijfshoofd	9,3	8,1	2,6	2,1	1,8	1,3	2,3	-	3,1
A+B naar D, zelfde be- drijfshoofd	7,4	4,8	3,5	2,8	0,9	-	2,3	-	2,8
A+B naar C+D, ander bedrijfshoofd	18,4	6,5	2,2	-	-	-	-	-	2,6
A+B naar C+D, ander bedrijfshoofd	1,9	1,6	-	0,7	-	-	-	-	0,4
verschuiving naar een lagere grootteklasse	-	4,8	4,4	7,8	7,3	11,2	20,4	20,-	-
verschuiving naar een hogere grootteklasse	5,6	30,6	15,3	19,2	21,0	10,3	13,6	-	-
overige redenen 1)	-	-	-	-	-	5,1	2,3	-	0,7
reden onbekend	1,9	1,6	0,4	-	-	2,6	-	-	0,7
"Erbij gekomen" waarvan door stichting	26,-	22,5	16,1	26,9	36,4	47,5	40,9	35,-	4,1
afsplitsing	11,1	-	-	0,7	-	-	-	-	0,9
van C naar (A+B), zelfde bedrijfshoofd	3,7	-	1,3	3,5	2,7	-	-	-	1,9
van C naar (A+B), ander bedrijfshoofd	3,7	-	0,4	0,7	0,9	-	-	-	0,7
verschuiving vanuit lagere grootteklasse	-	4,8	7,9	14,9	26,4	38,5	31,8	30,-	-
verschuiving vanuit hogere grootteklasse	5,6	16,1	6,1	7,1	6,4	7,7	9,1	-	-
overige redenen 2)	-	1,6	-	-	-	-	-	-	0,1
reden onbekend	1,9	-	0,4	-	-	1,3	-	5,0	0,5

1)a) Buiten de gemeente gaan wonen, zelfde grond in gebruik.

b) Bij overdracht zijn twee nieuwe bedrijven ontstaan.

2) Woonde voorheen buiten de gemeente, zelfde grond in gebruik.

BIJLAGE 7 a

Mutaties van het aantal bedrijven per grootteklasse door oppervlaktewijziging (de Meierij)

		Aantal verschuivingen tussen de grootteklassen in % van het aantal bedrijven in 1963					
		naar kleinere grootte- klasse	naar grotere grootte- klasse	vanuit grotere grootte- klasse	vanuit kleinere grootte- klasse	saldo grootte- mutaties	Saldo totaal v. de mu- taties
		(-)	(-)	(+)	(+)		
<	5 ha	-	8,8	13,3	-	+ 4,5	-27,4
	5 - 7 ha	9,0	17,1	20,1	8,2	+ 2,2	-14,9
	7 - 10 ha	8,6	19,7	6,4	5,2	-16,7	-21,7
	10 - 12 ha	13,7	22,9	14,4	38,6	+16,4	+15,7
	12 - 15 ha	17,4	12,7	8,7	30,2	+ 8,8	+ 4,0
	15 - 20 ha	28,6	10,2	4,1	53,-	+18,3	+14,2
	20 - 30 ha	x	x	x	x	x	x
	≥ 30 ha	x	x	x	x	x	x

BIJLAGE 7 b

Mutaties van het aantal bedrijven per grootteklasse door oppervlaktewijziging (de Peel)

Mutaties	Aantal verschuivingen tussen de grootteklassen in % van het aantal bedrijven in 1963					
	naar kleinere grootte- klasse	naar grottere grootte- klasse	vanuit grottere grootte- klasse	vanuit kleinere grootte- klasse	saldo grootte- mutaties	Saldo totaal v. de mu- taties
	(-)	(-)	(+)	(+)		
< 5 ha	-	8,6	17,9	-	+ 9,3	- 1,4
5 - 7 ha	8,5	23,3	9,2	5,6	-17,0	-33,1
7 - 10 ha	6,1	21,7	5,2	10,9	-11,7	-22,6
10 - 12 ha	6,9	29,0	6,9	24,6	- 4,4	-12,3
12 - 15 ha	9,6	16,3	9,0	35,-	+18,1	+14,5
15 - 20 ha	19,3	12,8	6,5	45,1	+19,5	+14,0
20 - 30 ha	26,4	10,5	2,6	50,-	+15,7	+13,1
≥ 30 ha	x	x	x	x	x	x

BIJLAGE 7 c

Mutaties van het aantal bedrijven per grootteklasse door oppervlaktewijziging
(de Kempen)

Mutaties	Aantal verschuivingen tussen de grootteklassen in % van het aantal bedrijven in 1963					Saldo totaal v. de mu- taties
	naar kleinere grootte- klasse	naar grotere grootte- klasse	vanuit grotere grootte- klasse	vanuit kleinere grootte- klasse	saldo grootte- mutaties	
	(-)	(-)	(+)	(+)		
< 5 ha	-	5,6	5,6	-	-	-22,2
5 - 7 ha	4,8	30,6	16,1	4,8	-14,5	-40,3
7 - 10 ha	4,4	15,3	6,1	7,9	- 5,7	-13,2
10 - 12 ha	7,8	19,2	7,1	14,9	- 5,0	- 7,1
12 - 15 ha	7,3	21,-	6,4	26,4	+ 4,5	+ 4,5
15 - 20 ha	11,2	10,3	7,7	38,5	+24,7	+16,7
20 - 30 ha	20,4	13,6	9,1	31,8	+ 6,9	-
≥ 30 ha	20,-	-		30,-	+10,0	+15,0

BIJLAGE 8

Bedrijfsoverdracht en mutaties in de grootteklasse per gebied

Mutaties	Totaal	Grootteklasse			
		< 10 ha	10-15 ha	15-20 ha	≥ 20 ha
De Meierij					
Aantal overdrachten	80	33	32	13	2
w.v. met groottekl.mutaties (%)	50	45	56	54	-
w.v. naar een lagere grootteklasse (%)	29	9	41	54	-
w.v. naar een hogere grootteklasse (%)	21	36	15	-	-
De Peel + Land van Cuyk					
Aantal overdrachten	91	30	39	15	7
w.v. met groottekl.mutaties (%)	52	50	49	53	x)
w.v. naar een lagere grootteklasse (%)	22	17	16	33	x)
w.v. naar een hogere grootteklasse (%)	30	33	33	20	x)
De Kempen					
Aantal overdrachten	69	19	29	12	9
w.v. met groottekl.mutaties (%)	41	42	34	33	x)
w.v. naar een lagere grootteklasse (%)	22	-	24	25	x)
w.v. naar een hogere grootteklasse (%)	19	42	10	8	x)

x) De aantallen zijn te klein om te percenteren.